

SKARA STIFTSHISTORISKA SÄLLSKAP

Emblemen på Läckö

Vi är i allmänhet väl medvetna om Magnus Gabriel De la Gardies inflytande över Sveriges politiska och kulturella förhållanden under 1600-talet. Inte minst på Läckö blir detta inflytande tydligt genom de ansträngningar som gjordes för att visa på världslig makt, ära och lyx i slottets salar.

Efter reduktionen, då det mesta av den dyrbara konsten och inredningen försvunnit från Läckö slott, fanns ändå en sällsam bildvärld kvar att beskåda. Det var en värld och ett tankegods som med åren blev allt mer svårtydd. Emblematisken som konstform blev omodern och ingen mindes längre symboliken eller hur emblemen skulle tydas. Tack vare att emblemen aldrig avlägsnades från väggar, kyrkbänkar och innertak på Läckö finns denna rika skatt kvar att fascineras över efter mer än 350 år. Det gäller bara att kunna förstå den!

Forskaren och författaren Simon McKeown ger oss den konsthistoriska bakgrunden till dessa bilder och djupdyker i andliga, heroiska och moraliska tankesätt i Europas 1500- och 1600-tal. Vi får oss också beskrivet hur emblematisken på Läckö slott har gett återklang långt utanför Läckö.

Boken *Läcköemblemerna* är en överflödande rik källa till kunskap för alla som är intresserade av barocken och visar hur makarna De la Gardie förmedlade sina ideal genom konsten.

Se sid 14 och 28

Stockholmsmötet 1925

Under 11 dagar i augusti 1925 pågick ekumeniska mötet i Stockholm. 600 delegater från 37 länder samlades för att tala om fred och ekumenik. Sju år hade gått sedan världskrigets slut. Europa var en nation i spillror och såren djupa efter kriget där kristna dödat andra kristna.

Nathan Söderblom tog initiativet till mötet och fröet till detta såddes redan 1914, strax efter hans vigning till ärkebiskop. Idag ser vi synliga resultat av mötet i Kyrkornas världsråd och Ekumeniska nämnden.

Läs mer på sid 2

Korkåpan

Bland textilier från äldre tider, som bevarats i vårt lands kyrkor, finns ett stort antal korkåpor. Många är omsydda, men åtskilliga har bevarats i ursprungligt skick. Under högmedeltiden var det förnämsta plagget mässhaken, som vid nattvarden användes av både präst och biskop. Korkåpan var inget biskopligt eller ens prästerligt plagg. Plagget kunde även användas av försångare och kör, vilket framgår av det under medeltiden förekommande namnet kantorskåpa.

Läs mer på sid 17

Ny bok om Laurentius Petri

1527 gick han hela vägen till Wittenberg. Efter tre års studier hos Martin Luther och Philipp Melanchthon återvände han 1531 för att sedan i fyrtyotvå år vara Sveriges ärkebiskop. Under dessa år kom han bland annat att overse utgivningen av den första svenska Bibeln, skriva en predikosamling över hela kyrkoåret samt arbeta fram en rad stadgar och ordningar som samlades i Kyrko-ordningen 1571 som gav den Svenska kyrkan dess egen profil bland evangeliska kyrkor.

Läs mer på sid 9

Stockholmsmötet 1925

1925 bjöd Svenska kyrkans ärkebiskop Nathan Söderblom in till *The Universal Christian Conference on Life and Work*. 600 ortodoxa och protestantiska kyrkoledare och lekmän från 37 länder samlades för att ge uttryck för sin önskan om fred och kristen gemenskap. Det inleddes i Storkyrkan i Stockholm den 19 augusti och avslutades i Uppsala domkyrka den 30 augusti.

Lång förberedelse

Bakom mötet låg en lång förberedelse. Redan den 8 november 1914 hade Söderblom, strax efter sin ärkebiskopsvigning, på eget bevåg, sänt ut en fredsappell till kyrkor och makthavare i Europa. Den vann endast gehör i de neutrala länderna men stenen var i rullning. När freden kom 1918 tog han direkt initiativet att få till stånd ett kristet möte. Ett vägspel där mycket stod emot inte minst från dem som varit i krig med varandra. Det fanns ingen organisation kring detta jätteföretag och heller inga pengar. Själv fick han dra det mesta av lasset och ordna med finansiering på alla tänkbara sätt. Men det lyckades. "Värdfamiljer tog emot gäster eller betalade hotellnotan, Telegrafverket drog kablar mellan möteslokalerna, SJ rabatterade biljetter eller satte in gratiståg och Riksdagen, Musikaliska Akademien och andra offentliga institutioner ställde sina lokaler till förfogande. Kungafamiljen gav glans åt alltsammans."

1930 fick Söderblom ta emot ett bevis för sitt initiativ och arbete då han tilldelades Nobels fredspris. Året efter avled han vid endast 65 års ålder.

Inbjudan till mötet

I inbjudan till mötet – utfärdad från Genève 1920 av det nybildade ekumeniska världskyrkorådet – hette det: "Vi avser inte att ta upp frågor om tro och kyrkoförfattning, även om vi ingalunda underskattar deras betydelse, men nödläget i världen är så brännande och behovet av gemensamt handlande av alla kristna så trängande att vi inte kan invänta hela kristenhetens återförening innan vi med hjärta och händer verkar för att Guds vilja må ske på jorden liksom i himlen."

Freden i centrum

Freden stod i centrum. Det fanns ett djupt sår att läka: att kristna dödat varandra under fyra års tid. Det genomfördes i ett krigshärjat Europa och utmanade i sin samtid en djupt splittrad kristenhet.

En lång rad ämnen behandlades under mötet, men fredsarbetet var det viktigaste. Mötet fick en stor internationell betydelse, för såväl kyrkans ekumeniska liv som i ett större samhällsperspektiv. Söderbloms övertygelse var att utan ekumenik - ingen fred.

Ett startskott för den ekumeniska rörelsen...

Konferensen samlade kyrkoledare vilket inte varit möjligt sedan kyrkomötet i Nicea 1600 år tidigare och kom att utgöra en milstolpe i den ekumeniska rörelsen. Visionen var att främja enhet genom "praktisk kristendom" i *Life and Work*-rörelsen, men också i *Faith and Order*-rörelsen, liksom genom internationell mission för fred och rättvisa. Ytterst handlade det om hur man gestaltade "Guds rike". Fokus låg på vad möten mellan människor och olika kyrkor kan möjliggöra. Stockholmsmötet drev frågan om en samlande internationell ekumenisk organisation. Genom bildandet av Kyrkornas världsråd 1948 sammanfördes *Life and Work* och *Faith and Order* i ett organ.

I Nicea rörde frågan, skrev Söderblom, Sonens gudomlighet och mänsklighet. "Nu gäller frågan: Är Guds rike eller Guds herravälde gudomligt eller mänskligt? ... Svaret blir således alldeles detsamma som när det gäller frågan om Guds Son. Guds herravälde är helt ut gudomligt, men även helt ut mänskligt."

Nathan Söderblom

... och för Sveriges kristna råd

Stockholmsmötet fick också stor betydelse för den svenska ekumeniken. Mötet ledde fram till att den Svenska Ekumeniska Nämnden (SEN) bildades 1933, vilket blev Sveriges kristna råd 1992.

Petrus dröjer ännu

Bland de ord från mötet som blivit bevingade, är de ur Nathan Söderbloms avslutningspredikan i Uppsala domkyrka: "Två voro där, Johannes och Paulus. Den tredje, Petrus, dröjde ännu." Detta syftade på att romersk-katolska kyrkan inte var representerad i Stockholm. Men tider förändras. Idag arbetar denna kyrka liksom Pingströrelsen (som heller inte närvarade) i Sveriges kristna råd.

När påven Johannes Paulus II kom till Uppsala 1989 utropade den dåvarande ärkebiskopen Bertil Werkström "nu har Petrus kommit".

Detta är endast begynnelsen ...

Inför Ekumeniska året 2025 har Sveriges kristna råd utgivit antologin "Detta är endast en begynnelse - Ekumeniska mötet i Stockholm 1925". I boken aktualiseras, presenteras och fördjupas kunskapen om Stockholmsmötets historiska och nutida betydelse. I artiklarna möter läsaren en mångfald av perspektiv på mötet: dess förhistoria, samtidskontext och genomför-

ande; dess betydelse för den ekumeniska rörelsen, internationellt och i Sverige; dess relevans för vår tid och framtid.

Kapitlen, skrivna av teologer från olika kyrkotraditioner, ger tillsammans en bild av mötet och hur dess arv fortsätter att forma kyrkans uppdrag i världen. Genom att påminna om mötets intention och betydelse bidrar denna bok till att hålla visionen och kallelsen till enhet för världens skull levande.

Detta är endast en begynnelse – Ekumeniska mötet i Stockholm 1925, 374 s. Artos bokförlag.

Johnny Hagberg

100 år sedan den första radioutsändningen

Klockan 10.55 den 1 januari 1925 pålyste den kände radiomannen Sven Jerring att den första svenska radioutsändningen, en Högmässa, skulle sändas från S:t Jakobs kyrka i Stockholm. Än idag sänds gudstjänster över radion på söndagar. Det äldsta TV programmet är Helgmålsbön som har sänts regelbundet från 1970.

Notre Dame återinvigd

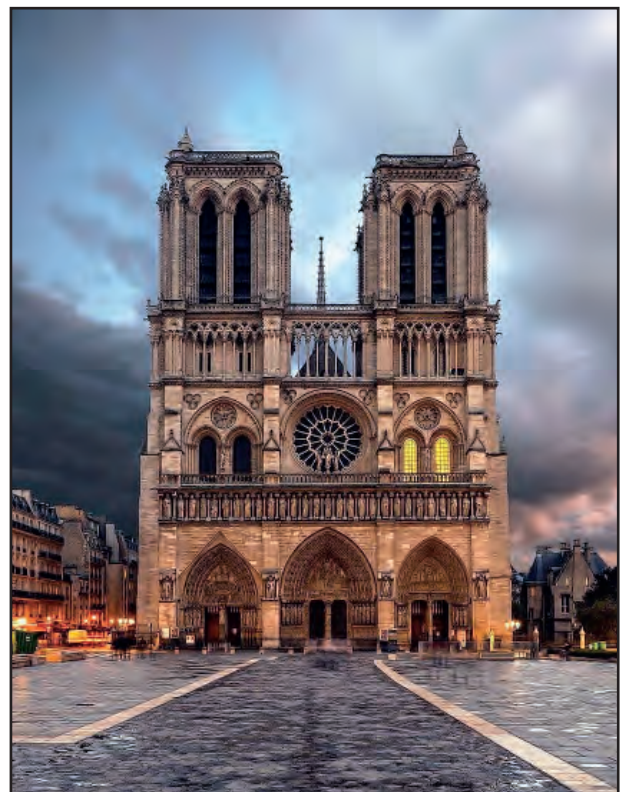

Inför TV kameror brann katedralen Notre Dame den 15 april 2019. En hel värld fick se ett kulturarv på väg att förstöras. Som väl var stod den gamla byggnaden emot branden och många av dômens skatter kunde räddas. Bland annat skrinet med Kristi törnekrona från vilken en gång biskop Brynolf Algotsson 1304 mottog en tagg.

Ett gigantiskt återuppbyggnadsarbete är nu klart och katedralen kunde återinvigas med pompa och ståt. Den 29 november 2024 visades den nyrestaurerade katedralens interiör för första gången sedan renoveringen och bland de 1 500 gästerna fanns USA:s blivande president Donald Trump, Storbritanniens prins William, Ukrainas president Volodymyr Zelenskyy och vår statsminister Ulf Kristensson.

Första mässan i katedralen

Den första mässan hölls den 7 december då 170 biskopar och över 100 av Paris präster närvarade. Runtom katedralen fanns plats för 40 000 personer som kunde följa mässan på skärmar.

En katedral möter sin tid

Mellan 1998-1999 genomfördes Skara domkyrkas senaste stora restaurering. Den innebar en ombyggnation huvudsakligen av kor och krypta. Det var ett stort projekt. Under de 25 år som gått därefter har en hel del förändrats. En del faller undan och annat tillkommer. Livet och verksamheten i och runt den restaurerade domkyrkan fortsätter, som det har gjort under dess över 1000 år. Domkyrkan möter ständigt sin tid.

Arbetet kring 1999 års ombyggnation har nu sats på pränt och en bok är under utgivning: *En katedral möter sin tid*. Här berättas vad som tänktes, hur det blev som det blev och varför det är som det är. En domkyrkorestaurering är en stor och genomgripande sak med krav på att hänsyn tas till historia, stil, kvalitet, funktion med mera. Många är inblandade, mycket påverkas och många åsikter finns. Restaureringsprojektet följdes med intresse, också nationellt. I församlingen väcktes känslor. I stiftet sattes en standard. Skara är en av landets sju medeltida katedraler, den äldsta rikssvenska och Svenska kyrkan nationellt var djupt involverad, inte minst ekonomiskt.

Livet är en ström av timmar, dagar och år. Men rätt var det är ges ett tillfälle att stanna till. Boken ger det. När 25 år har passerat är det en bra tid för att minnas och värdera. Många som då var med och gjorde viktiga insatser har med glädje och engagemang skrivit och berättat. Men livet står aldrig stilla, så här finns också berättelser om hur katedralens liv hela tiden utvecklas vidare.

Författarna har funderat på vilket begrepp som bäst beskriver det som skedde. Var det en ombyggnad, en restaurering eller en renovering? Kanske lite av allt. **Boken presenteras i domkyrkan söndagen den 18 maj efter högmässan.**

Efterlysning

Sällskapets arkiv saknar följande medlemsblad

I A5 storlek

1/2000,

2/2003,

1/2004

Har du någon av dessa och kan skänka bort dem, eller lån för kopiering, så hör av dig till Johnny Hagberg, 070-74 140 89

Skara stiftshistoriska sällskap kallar till

Årsmöte

i samband med orgeldag i Varnhem
lördagen den 31 maj 2025

Orgeldag

Varnhems klosterkyrka kl 10.00-13:00

Samling från 09.30 – musik

10.00 Presentation av orgelarbetet. Var är vi nu och vad är på gång?

11.00 Presentation av den nya boken *Världslig makt och himmelskt manna – Maria Euphrosyne von Pfalz-Zweibrückens liv och verk*.

12.30 Orgelmusik

Kaffe, te och tilltugg serveras. Möjlighet att bese orgeln och dess snidade ornament och måleriarbeten.

Årsmöte

Varnhemsgården kl 13.00

Anmälan senast den 26 maj till Ulla Falk, Hattmakaregatan 10, 532 33 Skara. Telefon: 076-102 39 15. Epost: munkgarden@telia.com Stiftshistoriska sällskapet bjuder på dricka och fralla. Välkommen!

Over and out – eller den näst sista spiken i kistan. Om prästgårdar i Skara stift

Järpås prästgård

Under hösten 2024 sålde Södra Kållands pastorat Järpås prästgård. Byggt 1879 hade den fungerat som tjänstebostad för prästen i Järpås fram till början av 2021. Därefter har den i stort stått tom. Trots en gedigen utredning, som pekade i en bestämd riktning, togs beslutet om försäljning inte utan både vända och vemod.

I den utredningsprocess som resulterade i ett beslut om försäljning väcktes frågan hur många prästgårdar i Skara stift som fortfarande används som tjänstebostad för församlingens präst. För att besvara denna fråga gjorde jag under november månad 2024 en undersökning bland kyrkoherdarna i Skara stift. Vi ska återkomma till resultatet av undersökningen, men först säga något om prästgårdarnas historia och den svensk-kyrkliga prästgårdskulturen.

Prästgården – centrum i kyrkans jord

Kyrkan i Sverige förvaltar sedan tidig medeltid bokstavligt talat en jordisk egendom. I denna ingår idag såväl skogs- som jordbruksmark, men centrum i den kyrkliga jorden har från början varit prästjorden. Denna utgörs av en prästgård. Utan en prästgård, dvs. jord som kunde försörja prästen, var det strängt taget inte möjligt att etablera en församling.¹ Från början markerar alltså prästgården i första hand jorden, inte huset. I Äldre Västgötalagen anges också att ”prästen skall vara i bondelag” – alltså att han skulle bruka jorden, och detta var prästens villkor ända in på 1900-talet.

Prästfamiljen

I uppsatsen ”Svenska kyrkans kropp och själ” skriver Nathan Söderblom, att när Olaus Petri gifte sig 1525, då inledde han ”en institution, prästhemmen, som betydligt oberäkneligt mycket ej blott för rekryteringen av kyrkans tjänst utan även för vår kultur i allmänhet...”²

1 Om prästgård och prästjord i äldre tid, se: Yngve Brilioth, Svensk kyrkokunskap, Stockholm 1933, s. 170-178. Se också: Thomas Henning, ”Om kyrkans egendom, särskilt prästlönentillgångarna”, i Sten-Åke Engdahl (red.), Skara stift under 100 år 1917-2017, Skara 2021, s. 29-50.

2 Nathan Söderblom, Svenska kyrkans kropp och själ, Stockholm 1915, s. 9. Att prästens äktenskap var (och är) av största betydelse, och vars ingående allvarligt måste övervägas, visar L. M. Engström i sin prästmötesavhandling Lokalförsamlingen (1917), där han framhåller: ”Pastorns eget äktenskap bör ingås med noggrann hänsyn till ämbetet. En pastor kan bättre tjäna ämbetet som ogift, en annan såsom gift. I en tid av livet kan samma pastor bäst gagna församlingen i det ogifta ståndet, under en annan tid bättre i det gifta. [...] Pastorn gör väl om han prövar allt vid detta steg, icke sju gånger blott, utan sjuttio gånger sju. Att teologie studerande eller rent av studenter, som ärna bliva präster, ingå trolövnings måste anses såsom abnormt. Det är i allmän-

Sant är att prästens äktenskap och familj nu fick en sanktion, men prästen har i Sverige haft familj sedan äldsta tid. Här tycks aldrig celibatet ha fått något fäste; en del präster var gifta, andra hade frillor.³

1248 besökte kardinalen Wilhelm av Sabina Sverige och Skänninge möte. Där inskräppte att präster skulle leva i celibat och vara ogifta. Bengt Wadensjö har beskrivit detta som ett ”kulturmord”.⁴ Vilka konsekvenser det fick i praktiken kan diskuteras. Enligt uppgift lär den vanligaste skrivelsen från Sverige till Rom under hela medeltiden ha varit ansökan om dispens från prästsoner som själva ville bli präster. Den kanoniska rätten förbjöd nämligen män födda utom äktenskap att bli präster.

Prästgården som bildningsmiljö

Efter reformationen kan man säga att prästgården som fenomen ändrar karaktär. I boken *Lärdom och idyll. Prästgården som bildningsmiljö* (1993) visar Gerd Reimers hur den svenska prästgården, i alla fall från 1600-talet, blev en kulturinstitution.⁵ Prästens familj var en självklarhet, och denna förväntades vara ett föredöme i bygden.

Prästen var länge den som i bygden representerade lärdom, och detta fördes många gånger vidare inom familjen. Jordbruket skulle, som föredöme för andra, drivas enligt de senaste metoderna, och tidvis betrodde också prästen med att vara församlingens läkare. Listan på svenska ”snillen” som vuxit upp i prästgårdar blir lång. Prästbarnen hade, i förhållande till flertalet andra barn i församlingen, ett enormt försprång till lärdom och bildning.

Prästgården – prästfamiljens försörjning

Prästgården fanns alltså för prästens uppehälle, men var även en del i prästfamiljens vidare försörjning. Om prästen dog hade änkan längre tillbaka i tiden som regel rätt till ett eller flera ”nådaår” då hon fick uppbära inkomsterna från prästgården mot att hon själv bekostade en adjunkt som uppehöll tjänsten.⁶ Detta kan beskrivas som ett slags efterlevandeskydd.

Ett annat sätt att ta hand om de efterlevande var fenomenet ”änkekonservering”, som innebar att efterträdaren fick tjänsten mot att han konserverade företrädarens hus, ibland genom att gifta sig med änkan, men oftare genom att gifta sig med en dotter. På så vis kunde prästfamiljerna fortsatt leva av prästgårdsjorden, som var den enda försörjning som fanns.

Prästänkors och deras familjers försörjning var ett vid präst-

het mycket att beklaga. I denna ålder förstår vanligen den unge mannen litet eller intet, hurudan hustru han behöver i sitt blivande ämbete. Det ungdomliga sinnet gör lätt här ett felgrepp, som för hela livet kan medföra ett lik i lasten. Den unge mannen blir aldrig för Guds rike, vad han kunnat bli. Oberäknelig förlust för tid och evighet för honom själv samt för den eller de församlingar, han kommer att tjäna.” L. M. Engström, Lokalförsamlingen, del I. Praktiskt teologiska tankar och studier, fjärde uppl., Göteborg 1976, s. 303.

3 Nathan Söderblom, Svenska kyrkans kropp och själ, Stockholm 1915, s. 8f.

4 Bengt Wadensjö, *Ekon i Husaby*, Skara 2009, s. 129-135.

5 Gerd Reimers, *Lärdom och idyll. Prästgården som bildningsmiljö*, Stockholm 1993. Under 1920-talet gav Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag ut en serie om prästgårdar och prästhem i de olika stift. För Skara stift utkom Olle Nystedt, *Minnen från Gamla Prästgårdar i Skara stift*, Stockholm 1928.

6 Yngve Brilioth, *Svensk kyrkokunskap*, Stockholm 1933, s. 190-192.

Domprostgården Skara

mötena och i riksdagen återkommande diskussionsämne. Först 1874 kom man till ett gemensamt beslut genom tillskandepandet av "Prästerskapets änke- och pupillkassa" till vilken prästerna gemensamt bidrog.⁷ Den som slutligen kunde driva igenom denna förordning var prästsonen Gunnar Wennerberg, som då var ecklesiastikminister.

Rätten till tjänstebostaden var emellertid fortsatt bunden till tjänsteinnehavaren. Om denne hastigt dog fick familjen vackert flytta från prästgården. Sådana tragiska händelser finns det inte så få av, också i modern tid. I det fall prästfrun varit hemmafru och ställt sina krafter till familjens och församlingens förfogande kunde en sådan situation te sig som nästan omänsklig.

Prästen blir lönearbetare

En stor förändring gällande prästgården och prästens försörjning skedde 1910 då det gamla lönesystemet förändrades. Prästen fick från och med nu sin lön i kontanter, inte *in natura*, dvs. han var inte hänvisad till prästgårdens direkta avkastning. Tidigare hade prästen också varit bonde, och själv brukat prästgårdsjorden. Detta upphörde alltså 1910. I och med denna reform lösgjordes prästen, kan man säga, från prästjorden, och blev en lönearbetare.⁸ Den sista prästen i Skara stift som själv brukade prästjorden var komministern i Borgstena, Anders Gustaf Lönnerblad (1848–1929).⁹

Taxeringsmyndigheten jagar präster och tjänstebostadstvånget upphör

I början av 1980-talet gav sig Taxeringsmyndigheten på Svenska kyrkans prästerskap med i flera fall beslut om betydande upptaxering då myndigheten ansåg att hyran varit för låg i relation till den förmån det ansågs vara att få bo i ett så stort hus. Utgångspunkten var från myndighetens sida helt orimlig då prästen ju inte hade något annat val än att bo i den anvisade bostaden, och själv inte satte hyran.

I en riksdagsmotion (1983/84:523) yrkade sex moderata riksdagsmän, bland annat Sten Svensson, Ivar Virgin och Lars Hjertén, representerande Skaraborg, att den, som de menade, felaktiga ordningen med upptaxering måste upphöra. Om inte annat, skrev de, riskerade detta att "leda till att kyrkan tvingas överväga ett upphävande av 'prästgårdstvånget'. I sin

7 Om änkekonservering, övergripande och med fokus på Uppsala stift, se: Ragnar Norrman, *Konservade änkor och kvinnor på undantag. Prästänkornas villkor i Uppsala stift 1720–1920. Från änkehjälp till familjepension*, Uppsala 1993.

8 Se härom: Yngve Brilioth, *Svenske kyrkokunskap*, Stockholm 1933, s. 178-190.

9 Lönnerblad kallades också gement för "sandsäcksprästen". Detta kommer sig av att han ofrivilligt blev inblandad i ett bedrägeriförsök där två personer försökte lura till sig en livförsäkring genom ett fingerat dödsfall. Liket som begravdes var i själva verket en sandsäck.

tur innebär detta att prästerna får skaffa sig ett eget hus eller egen lägenhet och sedan står församlingarna där med sina tomma prästgårdar. Därmed skulle man bryta en månghundraårig tradition som just i vårt land spelat en så stor roll inte bara som en del av ett centrum för det andliga livet utan också som kulturspridare i vidare mening som varit en grogrund för en mycket betydande del av Sveriges kulturella och materiella odling. Framför allt skulle detta drabba den svenska landsbygden."¹⁰

Motionärerna talar om ett "prästgårdstvång". Ett sådant fanns för prästen, och innebar att prästen var tvungen att bo i prästgården för att kunna uppehålla tjänsten.¹¹ Detta tvång upphörde 1987, och kanske spelade diskussionen om upptaxering en viss roll. Prästen hade inte längre skyldighet att bo i prästgården och församlingen hade heller inte längre någon skyldighet att hålla med prästgård.

Att prästen blev lönearbetare och att utkomsten frikopplades från prästjorden blev det första steget i upplösningen av prästgårdsinstitutionen. Det andra kom med upphävandet av tjänstebostadspikten.

Levene prästgård

Prästgårdarnas avveckling

I Svenska kyrkans församlingar har det genom historien funnits omkring 2300 prästgårdar. Enligt en sammanställning som gjordes av *Kyrkans tidning* i januari 2019 hade antalet minskat med 80 procent sedan 2002. 2019 fanns det sammanlagt endast kvar 225 prästgårdar i hela Svenska kyrkan. I Skara stift var siffran tio.¹²

Många prästgårdar har sålts, ofta till privatbostäder, men också för andra ändamål. En del ägs fortfarande av församlingen, men används till något annat.

Hur ser det då ut gällande prästgårdar i Skara stift idag? Den nyss företagna inventeringen visar, att i november 2024 endast två prästgårdar fungerar som tjänstebostad. Dessa är: Domprostgården i Skara pastorat och Horns prästgård i Norra Billings pastorat.

Till detta kommer nitton tidigare prästgårdar som fortsatt är i pastoratens ägo, och används i församlingarnas arbete; som kontor, församlingshem eller på annat sätt.¹³ Kring två prästgårdar har beslut om försäljning fattats.¹⁴ Ytterligare en

10 Riksdagsmotion 1983/84:523, "Beskattning av prästers bostadsförmån", undertecknades Sten Svensson, Ivar Virgin, Lars Hjertén, Barbro Nilsson i Visby, Hans Nyhage och Birgitta Källman.

11 Detta tjänstebostadstvång lever kvar för biskopar. 12 www.kyrkanstidning.se/nyhet/fyra-av-fem-prastgardar-har-salts [2024-12-10]

13 Örslösa, Varnhem, Mariestad, Fristad, Valstad, Forsvik, Udenäs, Värning, Vårgårda, Husaby, Svenstorp, Igelstorp, Skövde, Falköping Alingsås, Sävare, Blidsberg, Hössna och Brunn.

14 Dala och Lekåsa prästgårdar.

Lagmansereds prästgård

är under utredning.¹⁵ En prästgård hyrs ut till privatperson.¹⁶

Till själva definitionen av prästgård hör att den är inregistrerad som tjänstebostad.¹⁷ I denna bemärkelse spelar det alltså inte så stor roll till vad annat "prästgården" används om den inte är tjänstebostad för prästen. Då är den per definition ingen prästgård längre. Sammantaget finns det alltså i nuläget endast två prästgårdar kvar i Skara stift.

Prästgården har blivit otidsenlig

Äldre tids prästgårdar var inte endast bostad. Där fanns ofta plats för tjänstefolk, och på landsbygden fanns där plats för pastorsexpedition. Prästgården fungerade också som ett slags församlingshem där olika grupper kunde mötas. Med externa församlingshem och kontorslokaler blev prästgården successivt endast bostad. Den då kvarvarande vinsten var att prästen bodde i församlingen, men till en relativt stor kostnad för församlingen då boendet som regel var kraftfullt subventionerat och de ofta äldre och stora husen krävde mycket underhåll. I takt med ett minskat ekonomiskt underlag i församlingarna har det blivit en målkonflikt där prästgårdarna fått stryka på foten. Kanske har församlingsborna trots, att prästen och hans familj, med eller utan prästgård, ändå ska vilja bo i församlingen. Men därmed läggs hela ansvaret för att prästen ska bo med sina församlingsbor på prästen.

Bostaden är idag en av de viktigaste faktorerna i människors privatekonomi, och det är av stor vikt att finnas med på bostadsmarknaden. Detta faktum gäller också präster, som många gånger vill äga sitt boende.

Många präster pendlar idag till sitt tjänsteställe och har, förutom under den aktiva arbetstiden inte någon direkt kontakt med den bygd där han eller hon verkar. Detta hänger naturligtvis samman med flera orsaker, bland annat att det inte längre finns prästgårdar, men också att prästfamiljen ser anorlunda ut idag, ofta med två yrkesarbetande för vilka arbetslivet ska fungera, barn ska gå i skola osv.

Flertalet prästgårdar låg på landsbygden, och flertalet församlingar finns fortsatt i landsbygds- eller glesbygdsområden. För 150 år sedan bodde kring 90 procent av befolkningen på landsbygden. Idag är förhållandet det omvända; merparten av befolkningen bor i städer och tätorter. Att bo på landsbygd eller i glesbygd är idag ett aktivt val, också för en prästfamilj. Vill man inte bo så, då bor man kvar i staden och pendlar ut. Finns ingen tjänstebostad kan det vidare i vissa delar av landet också vara ett riskfyllt projekt att investera i en fastighet.

Svenska kyrkans präster är sedan 2000 lokalt anställda. Dessförinnan var stiftet arbetsgivare. Under statskyrkosyste-

met räknades också prästen som en statlig ämbetsman. Stats-tjänstemän hade längre tillbaka i tiden fullmakt på sina tjänster, så också präster.¹⁸ Fullmakten gav prästen en mycket stark anställningstrygghet, som i praktiken gjorde det omöjligt att avskeda en präst annat än om han gjort sig skyldig till något brottsligt eller blivit "avkragad" av domkapitlet. Att prästen var stiftsanställd innebar vidare att prästen inte i formell mening var beroende av församlingens beslutsfattare.

Situationen idag är en annan, och för den lokala arbetsgivaren finns helt andra möjligheter att avsluta en anställning. Dagens präster är i långt större utsträckning än tidigare beroende av den lokala arbetsgivaren. Tjänstebostaden bör ses i detta perspektiv. Både anställning och bostad läggs i händerna på det lokala kyrkorådet. Eftersom det inte finns något tjänstebostadstvång står det också kyrkorådet fritt att när som helst sälja en prästgård, vilket ytterligare ökar osäkerheten.

V. Tunhems prästgård

Prästgården som kulturinstitution har upphört

Ovanstående innebär att prästgården som kulturinstitutionen i princip har upphört. De två kvarvarande prästgårdarna är snarast att betrakta som "de sista mohikanerna". Utvecklingen har accelererat de senaste decennierna, men de första stegen togs när prästen separerades från prästgårdens jord. Nästa steg togs med upphävandet av tjänstebostadspikten, påskyndat av statliga myndigheter, som klippte bandet mellan prästen och församlingen; upprätthållandet blev frivilligt och hela ansvaret lades på prästen ensam. Ett nytt prästerskap har under denna tid vuxit fram, präster som dagligen åker till sitt jobb för att senare åka därifrån. Prästen vill och behöver som alla andra bestämma över sitt eget boende, och inte vara i händerna på andra. Med tiden blev den till storlek väl tilltagna prästgården och tjänstebostaden dyr i drift och underhåll. Slutligen blev prästgården något otidsenligt, en rest av en svunnen tid, en representation av en kyrka som inte mer är.

Markus Hagberg

15 Fågelås prästgård.

16 Norra Mo.

17 Detta hanteras idag av Svenska Kyrkans Arbetsgivarorganisation, som också fastställer hyresnivå.

18 Fullmakt för kyrkoherdar försvann 1989. De sista kyrkoherdar i Skara stift som vid sin pension hade fullmaktstjänst var Johnny Hagberg i Järpås, Carl-Heinrich Falkenberg i Forshem och Christer Edvinsson i Tengene.

En ärkebiskops exlibris

Biskopen i Göteborg, Johan Wingård föddes 1738 på Bräcke gård i Bottna församling av Kville pastorat i Bohuslän, och dog i Göteborg 1818. Till biskop över Göteborgs stift vigdes han 1780. Han blev också överhovpredikant, riksdagsman och ledamot av Svenska Akademien som förste innehavare av stol 6.

När domprosttjänsten i Göteborg blev ledig 1785 var det många som menade att Wingård var lämplig att inneha även denna, ett förslag som också han själv tyckte var utmärkt. Efter olika turer med mycket kritik utsågs han också till domprost. Ett mycket underligt valförfarande (!) och som blev till en mindre skandal. Han var alltså fortsättningsvis samtidigt biskop och domprost.

Som en av de första mottog han 1811 den nyinstiftade femte kungliga svenska Riddarorden: Konung Carl XIII:s Orden. Han var med andra ord en frimurare med hög rang.

Enligt tidens sed blev hans barn adlade med tillägget af Wingård. Biskopen själv adlades inte eftersom det skulle förändra ständsriksdagens sammansättning. Biskopen kunde inte både sitta i prästeståndet och i det adliga ståndet.

Sonen blir faderns efterträdare

Vid Johan Wingårds död 1818 efterträddes han av sin son Carl Fredrik af Wingård som biskop i Göteborg. Samma år blev han ledamot av Kungl. Nordstjärneorden som andlig ledamot och kommandör av samma orden 1824. Nordstjärneordens kedja pryder hans exlibris. Det röda korset visar på hans (och hans faders) tillhörighet till Svenska Frimurare Orden.

Carl Fredrik af Wingård var född 1781. Han blev student i Uppsala 1796, magister 1803 och fick professors titel 1810. Under åren 1818-1839 var han biskop i Göteborg 1818-1839

i Göteborgs stift. Carl Fredrik af Wingård övertrumpfades dock faderns kyrkliga karriär då han 1839 efterträdde Johan Olof Wallin som ärkebiskop. Denne hade ännu inte hunnit att flytta till Uppsala och ärkebiskopshuset då företrädaren von Rosensteins änka satt på kvar på två extra nådår.

Far och son på samma stol

Att både far och son varit biskopar är ovanligt men det förekommer. I något fall har flera söner till en biskop själva blivit biskopar. Däremot är det mycket ovanligt att sonen, som i fallet med Carl Fredrik af Wingård, direkt efterträder sin far, därtill på samma biskopsstol.*

Minst lika ovanligt var det att både far och son också satt i Svenska Akademien. Carl Fredrik invaldes 1837 på stol nr. 10.**

När Carl Fredrik af Wingård kröntes kung Oskar I 1844 fick han ett briljanterat ärkebiskopskors av konungen. I sitt testamente bestämde han att försäljningen av korset efter hans död skulle bilda en fond för nyvigda präster. Han gav också flera donationer till Upplands och Göteborgs nationer i Uppsala. Hans boksamling skänktes till Uppsala universitetsbibliotek.

Serafimeriddare

Han mottog Serafimerordens insignier 1841 och tog då som valspråk *CONSTANS FIDUCIA VERI* (Ståndaktig förtröstan på sanningen). I sitt vapen bär han också Serafimerordens kedja.

Hans äktenskap var barnlöst och hustrun blev tidigt sinnessjuk. Han avled på Sunnersta gård utanför Uppsala 1851. Både far och son vilar idag på Tölö kyrkogård i en kalkstenstumba.

Johnny Hagberg

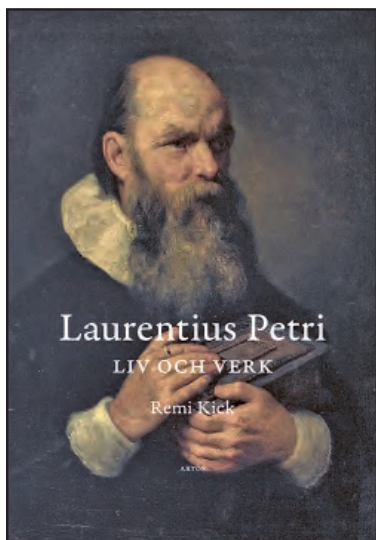
*En märklig kyrkohistorisk händelse som är väl värd att ihågkomma är denna: När ärkebiskopen Laurentius Petri avled den 26 oktober 1573 vid 74 års ålder, efter att ha styrt Uppsala stift i 46 år, så var de tre följande efterträdarna hans svärsöner: Laurentius Petri Nerici åren 1574-1579, Andreas Laurentius Björnram åren 1583-1591 och Abraham Andrae Angermannus åren 1593-1599. Den siste av dessa kom i konflikt med konungen och sattes på Nyköpings hus där han också avled. Han var också känd för sin nit när det gällde att utrensa "påviska ting" och gjorde sin räfst bl.a. i Västergötland 1596 då både Sankta Elins grav i Skövde och biskop Brynolf Algotssons i Skara skändades och förstördes.

Som kuriosas kan även nämnas att ärkebiskop Nathan Söderbloms tre döttrar gifte sig med blivande biskopar. Brita (1896-1986) gifte sig 1919 med Yngve Brilioth som först var biskop i Växjö (1938-1950) och sedan ärkebiskop (1950-1958). Lucie (1902-2002) med Arvid Runestam som var biskop i Karlstad (1938-1957) och Yvonne (1903-1990) med Algot Anderberg som var biskop i Visby stift 1951-1961.

** Här kan noteras att Generalsekreteraren Dag Hammar-skiöld (1905-1961) invaldes i Svenska Akademien 1954 och efterträdde då sin far Landshövdingen Hjalmar Hammar-skiöld (1852-1953) på stol nr. 17

Ärkebiskop Laurentius Petri Nerici

Vem var egentligen ärkebiskopen Laurentius Petri Nerici den äldre? Det var till hans tankar som man ställde sig positiva vid Uppsala möte 1593 då Svenska kyrkan slog in på den reformatoriska vägen och lösgjorde sig från den romersk-katolska kyrkan.¹

Han kallades den äldre för att skilja honom från sin efterträdare och måg Laurentius Petri Gothus (1529/1530 – 1579) och föddes 1499/1500 i Örebro. Han utbildades förmodligen i sin hemstads skola och sedan vid stiftsskolan i Strängnäs.

Studier i Wittenberg

Tack vare ett kungligt stipendium fick han studera från 1528 till 1530 vid Wittenbergs universitet. Återkommen från Sachsen fick han en mycket kort tid uppgiften att utbilda de blivande prästerna i Uppsala stift, innan han blev ärkebiskop den 22 september 1531.

Under sin tid som biskop fortsatte han att undervisa och utbilda prästerna i reformationens anda. Hans första tryckta verk *Een forelarning om Wijgdawatn* 1538 analyserar i detalj bruket av vigvatten för att mana till dess avskaffande, då det saknar biblisk instiftelse och skymmer dopets sakrament, enligt Laurentius Petri.

Han var ansvarig för översättningen av Bibeln tillsammans med andra. Detta arbete fortsattes också efter utgivningen av Gustav Vasa Bibeln 1541.

Vi saknar en äldre handskrift av *Dialogus om then förvandling som medh Messone skedd* skriven 1542 enligt utgåvan 1587. En rad av Laurentius Petris verk förblev handskrifter under hans levnadstid, men var kända hos prästerskapet genom avskrifter. Den pågående elektroniska katalogiseringen av arkiv kan bidra till att upptäcka fler handskrivna urkunder till Laurentius skrifter och göra dem mera tillgängliga.

Gustav Vasas äktenskap

Gustav Vasas tredje äktenskap 1552 innebar att kungens tyska rådgivare och biskoparna brottades om giltigheten av bibliska och naturliga äktenskapshinder. Frågan återkom under Johan III:s första regeringsår. Laurentius hoppades redan 1533 att kungens rådgivare med tiden skulle få tillräcklig kompetens att behandla äktenskapshinder. Det kom att dröja mycket längre!

¹ Förening om läran, ceremonier och kyrkotukt gjord på mötet i Uppsala och daterad 1593 den 20 mars, SRA 3,1, s. 87–88.

Utgivna skrifter

Laurentius Petris mest omfattande verk var hans *Postilla* 1555 och *Oeffuer Historien om wårs Herras Jesu Christi werdigha Pino och Dödh* 1573. Dessa predikosamlingar fick ett stort inflytande på folkfromheten då de omtrycktes flera gånger och användes av prästerna till predikoförberedelse.

Laurentius skrev 1566 *Om kyrkio stadgar och ceremonier* som nådde en större läsekrets fast den blev tryckt först 1587. Handskriften tar upp tre slags kyrkliga ordningar och bruk. Laurentius följer Erik Falcks *Een kort vnderwijsning* 1558, som börjar med de goda ordningar medan Melanchthons *Loci Communes* 1535 börjar med de skadliga.

En hittills föga beaktad handskrift från stiftssynoden i Uppsala 1566 ger en inblick i hur Laurentius Petris verksamhet hunnit prägla prästerskapets teologi och praxis.

Kyrkoordningen 1571

Laurentius Petri är främst känd som författare till *Kyrkoordningen* 1571, men han borde också ihågkommas för sin kröningspredikan för Erik XIV 1561. Den tecknar en bild av samhällets politiska samspel, i medeltidens kontinuitet, som har mycket att säga till oss idag.

Laurentius Petri Nerici var en teolog, kyrkoledare och en förbindelselänk mellan medeltiden och den lutherska konfessionalismen med ett spännande liv och verk.

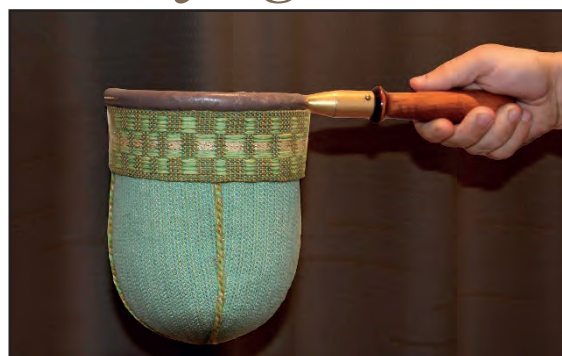
Laurentius Petri avled i Uppsala 1573 och är begravd i Uppsala domkyrka.

Remi Kick

Remi Kick, född i Strasbourg, Elsass, där han genomgick en teologisk forskarutbildning innan han flyttade till Lund och bedrev doktorandstudier med Professor Bengt Hägglund som handledare. Han disputerade 1997 om Laurentius Petris kyrkosyn och har skrivit artiklar om ärkebiskopens roll i den svenska bokhistorien. Han har varit praktikant och tjänstebiträde i Strängnäs, Uppsala, Växjö samt Karlstad stift. Nu är han delvis verksam som guide i Strasbourg och arbetar med de nordiska kröningspredikningarna från 1500 talet.

I Skara stiftshistoriska sällsapps bokutgivning har han medverkat i boken *Vägen mot bekännelsen*, 2014.

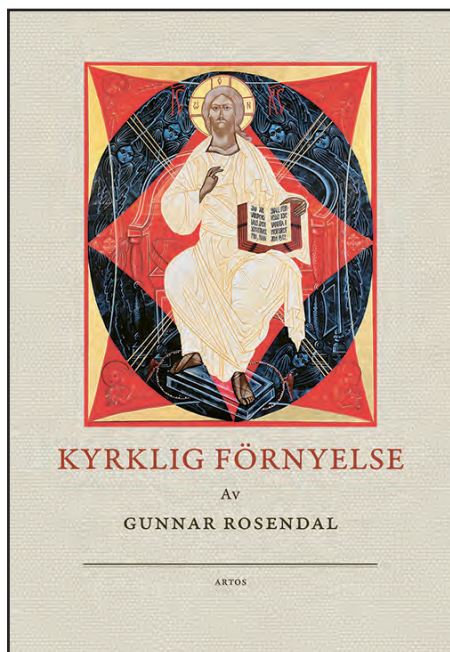
Tack för god kollekt

Den 10 november togs det upp en stiftskollekt till Skara stiftshistoriska sällskap.

Denna inbringade drygt 34 000 kr för vilket styrelsen tackar.

Kyrklig förnyelse – för fjärde gången

1935 utkom Gunnar Rosendals bok *Kyrklig förnyelse*. Ur flera aspekter får denna räknas som en svenskkyrklig klassiker. Innehållet har påverkat Svenska kyrkan, församlingar, präster och lekfolk. Boken har nu kommit i en fjärde upplaga, med en inledning av Mikael Löwegren.

Rosendal växte upp i ett gammalkyrkligt hem. Konfirmerationsprästen såg hans begåvning och genom en släkting fick han möjlighet att studera. Som gymnasist och student mötte han i Lund den liberala teologin, som han omfamnade med stark iver. Redan innan sin prästvigning 1922 hade studier, händelser, möten med enskilda människor och erfarenheter fått honom att ifrågasätta detta synsätt. Rosendal har själv skildrat denna utveckling i *Minnenas boningar på min vindlande väg till glädjen* (1961).

Under sina första år som präst, parallellt med forskarstudier, mötte Rosendal högkyrkligheten i Lunds stift, främst genom sammanslutning Sodalitium Confessionis Apostolicæ (SCA). 1927 blev Rosendal komminister i Trelleborg, och samma år blev han medlem i SCA. Under tiden i Trelleborg provade Rosendal ett i hög grad unglyrkligt församlingsarbete med scouter, föreningar och studiecirklar, också kyrkosången tog en stor plats.

När *Kyrklig förnyelse* kom ut hade Rosendal sedan något år varit kyrkoherde i Osby. Huvuddelen av boken hade dock tillkommit under tiden i Trelleborg. Mikael Löwegren skriver, att Rosendal ”hade alltmer kommit att ställa sig kritisk till den unglyrkliga arbetsmodell som han provat, och hans eget alternativ hade bit för bit tagit form”.¹ Det är detta förnyelseprogram som presenteras i boken *Kyrklig förnyelse*.

Den kyrkliga förnyelsen har enligt Rosendal fyra drag: ett bekännelsestroget, ett sakramentalt, ett hierarkiskt (om ämbetet) och ett liturgiskt. Svenska kyrkan är enligt Rosendal en del av den världsvida kyrkan. Hon är till sitt väsen katolsk och ska därför också i praxis framträda som en katolsk kyrka. Sådant är hennes arv, som hon till delar gjort sig av med. Därför behöver detta återupptäckas och på nytt gestaltas. Denna förnyelse kan bara komma inifrån kyrkan själv, genom att kyr-

1 Mikael Löwegren, ”Kyrklig förnyelse kan endast uppstå ur kyrkan själv”. Förord till fjärde upplagan”, i Gunnar Rosendal, *Kyrklig förnyelse*, Skellefteå 2024, s. 14.

kan än tydligare fokuserar och är trogen de ordningar Kristus givit henne.

Med *Kyrklig förnyelse* skapades ett slags idéskrift vars betydelse inte kan överskattas, och dess titel kom fortsatt att ge den högkyrkliga rörelsen dess namn. Jan Redin (1907–1998) skriver om boken:

Den framställde i klarskrift och med ett lysande språk vad många människor tänkt och velat utan att kunna uttrycka. Samtidigt hade den en profetisk karaktär som syftade framåt mot något som skulle komma.²

I boken *Kyrkotankar* (1958) skriver Rosendal tillbakablickande: ”Jag vred på en knapp 1935 med påskrift ’Kyrklig Förnyelse’, och trycket övergick i den katolska rörelse, som fått namn efter ventilen: ’Kyrklig förnyelse’”,³ och vidare:

... alltsammans kan sammanfattas i en slutvignet: KATOLICITET. Kyrkans katolicitet är återupptäckt och erkänd. Även här har dagens debatt tvingat fram det begrepp, som sammanfattar allt vad kyrklig förnyelse genom Ord och Sakrament vill. Detta stora, sköna, klingande ord med all sin vidd och sin värme är vår lösen.⁴

Osby blev platsen där Rosendal kom att omsätta detta förnyelsearbete. Tidigt infördes söndaglig mässa, daglig tidegård och där kom han att praktisera liturgiska ordningar som först långt senare blivit det normala i Svenska kyrkan, exempelvis jul- och påsknattsmässa, eller att skilja på alla helgons- och alla själars dag. Allt detta arbete kan man följa i den *Osby församlings gåvo- och krönikebok*, som Rosendal skrev under alla år i Osby, och som nu är under utgivning genom bland annat Skara stiftshistoriska sällsorks försorg. Del I, som sträcker sig fram till 1951, utkom i höstas.

Professor Sven-Erik Brodd har kallat Rosendal för ”prästgårdsteolog”.⁵ Han skrev närmare sextio böcker och en stor mängd artiklar i svenska och internationella tidskrifter.⁶ 1997, på hundraårsdagen av hans födelse, lät Osby kommun resa en staty över honom i Osby.

Sammanfattningsvis, utifrån författarskap och praktisk gestaltning av församlingslivet i Osby, kan man med professor Oloph Bexell hävda, att ”Ingen annan enskild församlingspräst torde ha utövat ett så vidsträckt inflytande på [det svenska] kyrkolivet som R[osendal]”.⁷

Markus Hagberg

2 Jan Redin, ”Före Hjelmseryd. Kyrklig förnyelse i Varend före 1947”, i *Hjelmserydsboken tillägnad Ingvar Hector den 15 november 1977*, Uppsala 1977, s. 37.

3 *Kyrkotankar. En bok om Kyrklig förnyelse*, Lund 1958, s. 11.

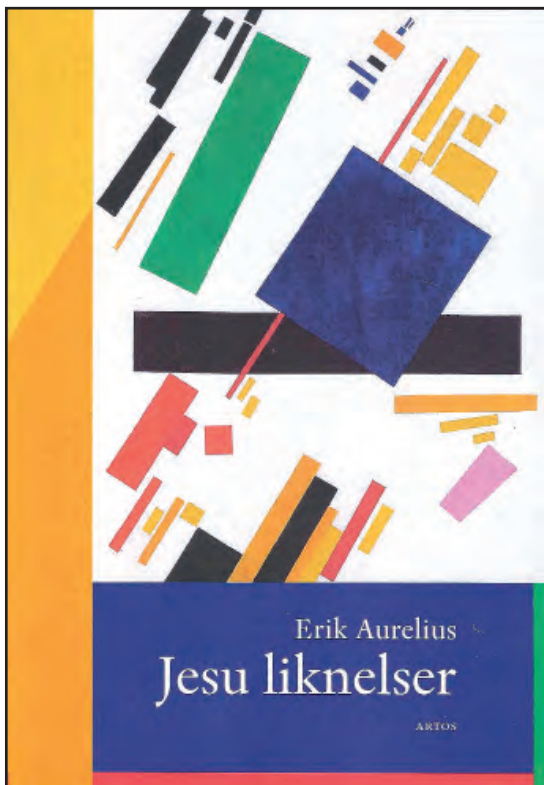
4 *Kyrkotankar. En bok om Kyrklig förnyelse*, Lund 1958, s. 18.

5 Sven-Erik Brodd, ”Spiritualitet, prästgårdsteologi och forskning om svenska teologer. En introduktion till Gunnar Rosendal”, i Vivi-Ann Grönqvist (red.), *Gunnar Rosendal. En banbrytare för kyrklig förnyelse*, Skellefteå 2003, s. 9. Se också: Sven-Erik Brodd och Gunnar Weman, *Prästgårdsteologi. Församlingspräster under 1900-talets senare hälft utmanar 2020-talets kyrka*, Skellefteå 2022, s. 11–14, och om Rosendal s. 103–112.

6 Staffan Ljungman, *Fader Gunnar i Osby. En alldeles ovanlig präst*, Lund 1997, s. 120–126.

7 Oloph Bexell, ”Gunnar Rosendal”, i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, del 30, 1999, s. 512.

Jesu liknelser

I boken *Jesu liknelser*, av biskop emeritus Erik Aurelius, behandlas alla de liknelser som ingår i Den Svensk Evangelieboken. Liknelserna är samlade under åtta huvudrubriker såsom *fyndet*, *nåden* och så vidare. Rubrikerna låter oss ana att syftet med boken inte i första hand är att vara akademisk. Författaren skriver att en tanke är att den ska kunna stimulera till predikoförberedelser. Boken begränsar sig dock inte till de som förbereder predikningar, utan kan nå betydligt bredare.

Vid läsningen fastnar jag relativt fort i fotnoterna. De är inget jag brukar läsa så noga. Författaren skriver själv att tolkningarna bygger på vetenskaplig bibelforskning. Den gör dock inte anspråk på att tillföra egna forskningsbidrag, därför har författaren inte sett det nödvändigt att i fotnoter redovisa vad han lärt sig av andra. Det valet gör boken mer lättläst och gör det samtidigt intressant att se det som han valt att ha med. Där finns allt från bibelforskning till *Sångbok för Östra Själands missionsförening*.

En av de stora förtjänsterna med *Jesu liknelser* är att författaren utgår från sin egen stora erfarenhet som bibelläsare, forskare, biskop och annan kunskap och erfarenhet som han samlat på sig under livet.

Den rikedom han delar med sig av i denna lilla skrift visar sig på många ställen. I läsningen av den rike mannen och Lazaros finns en av de roligare hänvisningarna när författaren använder sig av en daglig teckning i Sydsvenskan från 1980-talet. Han skriver: Det frågas ibland efter livets mening som om det borde vara något stort och märkvärdigt. Gud fyller varje dag livet med mening och innehåll. För att säga det med Dagens Dick i Sydsvenskan "Livet skänker mening åt en annars rätt så trist tillvaro!"

Det är en utmaning att skriva en liten bok om de mer kända texterna i Bibeln. Som läsare har de flesta av oss en relation till och egna tolkningar av liknelserna. Boken har ett stort värde med sina många små guldkorn och kommer vara en god hjälp i förberedelsearbetet för predikan. Den är också väl värd att läsa som en andaktsbok eller nästan som en predikosamling.

Ett stort värde är också att den kan locka till egen läsning av bibeln. Nu har de flesta av oss inte en så rik skatt av bibelläsning och forskning med oss som författaren har, men även vi andra får låta bibeltexterna ge ljus över våra liv.

Erik Aurelius är biskop emeritus, prästvigdes 1972, var professor i biblisk teologi vid universitetet i Göttingen 1997–2004 och biskop i Skara stift 2004–2012.

Fredrik Hägglund

Prästvigningen 1948

Skara domkyrka var stängd två år efter branden 1947. De som skulle prästvigas 1948 diskuterade frågan var deras vigning kunde ske - Husaby, Varnhem eller Mariestad? En av kandidaterna var Gunnar Blomqvist (1915–2005) som föreslog Västra Tunhem. Orsakerna var nog att han själv hade påbrå från församlingen där hans farfar, teol. dr Johan Blomqvist verkat. Denne, som efterträdde den dynamiske Claes Johan Ljungström, blev vald med alla avgivna röster 1883 och verkade i pastoratet under 35 år.

Även Gunnar Blomqvist hade goda relationer med Adolf Kloo (1878–1972) som efterträdde Johan Blomqvist. Han hade t.o.m. fått predika i pastoratets kyrkor. Men Västra Tunhem var också under Gustaf Vasas tid ett slags domkyrka eftersom Sveno Laurentii 1557 blev utnämnd till ordinarius (ett slags superintendent som skulle ersätta en biskop). Sveno fick administration över Värmland, Dal och västra Västergötland. Detta kungliga påfund upphörde ganska snart.

Prästvigningen var den 6 juni 1948, Svenska flaggans dag, 2 söndagen efter Trefaldighet med ämnet "Kallelsen till Guds rike". Efter flera olika förordnanden blev Gunnar Blomqvist kyrkoherde i Gudhem 1974. Den tjänst han mest av allt hade velat ha – att bli kyrkoherde i Västra Tunhem – förverkligades aldrig. Han sökte 1972 men blev inte vald.

Till minne av sin prästvigning i Västra Tunhem och personliga kärlek till församlingen brukade han ett exlibris med en bild av kyrkan.

Johnny Hagberg

Minnen från domkyrkans öppnande 1949

Den 4 december 2024 var det 75 år (1949) sedan Skara domkyrka återöppnades efter att ha varit stängd två år för Ivar Tengboms stora renovering, som lindrade Helgo Zettervalls stilrena renovering från 1886-94. Det var en lysande kyrkohögtid där Gustaf Ljunggren stod vid högaltaret omgiven av ärkebiskoparna Eidem och Brilioth. Ivar Widéen var ännu verksam vid sin orgel. Dåvarande Kronprins Gustaf Adolf, landshövding Carl Mannerfelt och familjen von Essen var hedersgäster. Ljunggren hade personligen samlat in mycket pengar. Jag köade i timmar i vinterkylan innan kyrkportarna öppnades.

Biskopsgården i Skara

Ett år senare den 4 december 1950 sitter biskop Ljunggren vid bordet i Biskopsgården. Gäster är författarinnan Jeanna Otterdahl och Eva Åsbrink. Så tappar biskopen en gaffel i golvet, böjer sig ner och då kommer en stroke som samma kväll ändrar hans liv. Han är den ende biskop som dött i Biskopsgården. Han begravdes i domkyrkan av Yngve Brilioth.

Bengt O. T. Sjögren

Kyrktjuv efterlyses

Regelbundet kommer rapporter om stölder i kyrkor. Det handlar mest om kopparstölder. Men ibland är det inbrott där man stjälar inventarier. För några år sedan dömdes en spanjor som specialiserat sig kyrkstölder och plundrat kyrkor och kapell på äldre föremål. Hans lista blev lång. Här några exempel:

2005 häktas mannen misstänkt för stöld av ett processionskors från 1400-talet från ett kapell i Timrå i Väster-norrland.

2006 misstänks mannen för en lång rad kyrkstölder i flera olika länder.

2013 försvinner flera medeltida träskulpturer från Evertsbergs kapell i Älvdalen.

2016 döms mannen för tio olika kyrkstölder, bland annat för att ha stulit träapostlarna från Evertsbergs kapell.

2018 är fortfarande flera av föremålen inte återfunna. Många är fortfarande gömda och andra har sålts vidare och är utspridda över Europa. Men vissa hittar hem igen: I juni lämnas de stulna medeltida träskulpturerna från Evertsberg tillbaka till kapellet.

Kyrktjuv i Härna i Västergötland

I J. E. Jönssons bok *Anteckningar till Varbergs fästnings historia* (1872) anger han (s.105):

År 1765 dog en 70-årig kyrkotjuf af ålderdomsvaghet, 23 dagar efter sin ankomst till fästningen. Han hade stulit i Herna kyrka i Westergötland.

Trots intensivt sökande har jag inte hittat några mer uppgifter kring denne kyrktjuv. Är det kanske någon av läsarna som vet något om honom vore jag tacksam för uppgifter.

Johnny Hagberg

Ny senior cleri i Skara stift

Kyrkoherde em. Bengt Schantz avled den 5 februari. Han var född 1926 i Arensburg i Estland där fadern vid denna tid var kyrkoherde på svenska Runö i Rigabukten (1923-30). Då Bengt var fyra år flyttade familjen till Sverige och Töreboda.

Efter prästvigning i Skara 1953 blev det olika tjänster och Bengt blev slutligen kyrkoherde i Råda pastorat 1976. Han har i flera böcker som stiftshistoriska sällskapet utgivit berättat om sitt innehållsrika liv.

Ny senior cleri är Donald Kennemark. Han är född i Skölvene den 1 april 1926. Efter prästvigning i Skara 1956 och olika förordnanden blev han kyrkoherde i Sandhem 1964 och kontraktsprost i Vartofta kontrakt 1973.

Biskop Helge Brattgård, prosten Yngve Carlsson, kyrkoherde Donald Kennemark, Sandhem

Biografi över Heribert Jansson

Heribert Jansson tillsammans med maken Gun von Leitgeb (1919–2013). Foto från 1996.

Heribert Jansson (1919–1996) prästvigdes för Skara stift 1947 i Örslösa av biskopen Gustaf Ljunggren (1889–1950). Därefter kom han att tjänstgöra på kortare förordnanden i Skara stift innan han 1949 utnämndes till biträdande sjömanspastor i Köpenhamn. Efter ett år där fick han ännu ett utlandsmissiv, denna gång till Berlin, där han sedan skulle bli kvar, från 1956 som kyrkoherdetjänstens ordinarie innehavare, till sin pensionering vid årsskiftet 1986/87. I den mån han är bekant idag är det genom den spektakulära historien om hur han i bakluckan på sin bil smugglade en östtysk kollega med hustru över gränsen mellan Öst- och Västberlin i november 1963. Av det följde en tioårig förklaring som *persona non grata* i Östtyskland, ett allvarligt pastoralt avbräck för en person som hade ansvaret för pastoralvården av svenskar i Östtyskland.

Själv har jag mött honom en gång i levande livet i hans hem i Lund när han hade ett år kvar i livet och senare genom min forskning om Svenska kyrkans utlandsförsamlingar under 1900-talet. I det sammanhanget har han framträtt som en originell representant för utlandskyrkoherdekåren. På uppdrag av Skara stiftshistoriska sällskap färdigställer jag i skrivande stund en biografi över Heribert Jansson, som ska ingå i sällskapets skriftserie och som förhoppningsvis utkommer under hösten. Det kommer att bli en existentiell biografi. Många av sällskapets läsare är bekanta med den genrebeteckningen genom Anders Jarlerts biografi över drottning Victoria och Ingvar Bengtssons om K H Giertz. I biografien över Heribert Jansson vill jag visa hur hans väg- och livsval, inte minst i olika kriser genom livet, i ett efterhandsperspektiv framstår som intressanta. Inte uteslutande som en spegling av en annan tid, utan också för reflektion över vår egen.

Heribert Janssons liv spänner över det växlingsrika 1900-ta-

let. Med rötterna i det svenska bondesamhället i mellankrigstidens Västergötland, adopterad från enkla förhållanden till en klass- och bildningsresa präglad av uppväxten i prästfamiljen i Gillstad och senare Örslösa, studier i Göteborg och Lund, ställdes Heribert Jansson inför komplexa och djupt existentiella personliga och yrkesmässiga vägval som man och präst, inte minst under tjänsten som svensk kyrkoherde i Berlin som varade under större delen av kalla kriget. Det är dessa händelser som utgör grundvalen i den beskrivning och analys som är biografins ärende.

Arbetet med boken har fört mig till många spännande arkiv och platser med koppling till mitt studieobjekt. Dessutom har jag fått möta personer som lärde känna honom. Bland andra en av sällskapets nestorer, arkivarien Bengt O T Sjögren, som generöst delat med sig av sina minnen. Många timmar har jag tillbringat i Victoriaförsamlingens arkiv som numera till övervägande delen finns i Svenska kyrkans arkiv i Uppsala, liksom bland de kvarvarande papper som förvaras i församlingens arkiv i Berlin och i många andra arkiv. Jag har rest i hans fotspår inte bara inom Sverige och till Tyskland, utan också i Italien, där Heribert Jansson ofta tillbringade sin fritid. I Trastevere i Rom hade han i många år det fransmännen kallade sitt *pied-à-terre*, alltså den lilla lägenhet där han kunde tillbringa sin fritid och gå i olika historiska personers fotspår, som drottning Kristinas, drottning Victorias och den heliga Birgittas. Därifrån har jag i hans fotspår i min tur kunnat följa honom, bland annat till den förtjusande Ristorante la Sibilla i Tivoli, där han inte bara kunde odla sitt intresse för god mat och dryck utan också bese en marmorplakett som minde om ett besök av ovannämnda drottning Victoria, kanske i sällskap av sin livläkare doktor Munthe. Inom kort ska jag ge mig iväg på den näst sista arkivresan till Göteborg, Lund och Berlin. Den sista kommer, tack vare ett generöst bidrag från sällskapet, i mars att gå till London, där Janssons verksamhet avsatt spår i arkiv med koppling till den brittiska ockupationsmakten i Berlin. Sedan är jag så färdig man kan bli att skriva färdigt den kommande biografien om den originelle Heribert Jansson.

Fredrik Santell

Läcköemblemen

Det är som att komma Läckö slott in på livet. ”Det sitter i väg-garna”, som det heter i ett TV-program. För oss är ju Läckö slotts historia nästan till förväxling knuten till makarna De la Gardies livshistoria, och därför kan jag också säga, och med än större rätt: Det är som att komma Maria Euphrosyne och Magnus Gabriel in på livet, när vi tar del av Simon McKeowns bok ”Läcköemblemen”. En alldeles enastående bok om två enastående människor knutna till en alldeles enastående miljö.

Denna bok har en föregångare i boken ”Sacred Emblems in Western Sweden” från 2021 som handlar om emblemen i Tådene kyrka. Den boken finns bara på engelska, men den bok som vi talar om idag är alltså utgiven också på svenska.

Simon McKeown är professor i konsthistoria vid Marlborough College i södra England och har ägnat särskild forskar-möda åt de så kallade emblemen, denna gång på Läckö slott. Vi är Simon McKeown stort tack skyldiga!

Emblem är ett slags tänkespråk, i regel på latin, hämtade från antikens författare och ur bibeln. Det grekiska ordet *emblemata* betecknade ursprungligen ett slags mosaik. Ordet kom sedan att överföras på mosaikens dekorationer. Den nutida användningen av ordet går tillbaka på italienaren Andrea Alciato som var verksam på 1500-talet och som i sin tur hade hämtat begreppet från Cicero. Cicero själv använde begreppet för en bild eller en anekdot i en talares framställning. Emblemen blev en del av retoriken, och var så också för De la Gardie. I början av 1600-talet hade emblemen dykt upp i Sverige som biskoparnas personliga deviser liksom på gravmonument som uttryck för sorg.

Redan som ung intresserade sig Magnus Gabriel för fraser, ordspråk och litterära citat. Från fjorton års ålder samlade han inemot tusen sådana texter i en personlig antologi. Men det var vid universitetet i Leiden som han fördjupade sin kontakt med de så kallade emblemen. Idag finns sju bevarade sviter av emblem på De la Gardie-egendomar, en på Ekholmen, tre på Venngarn och fyra sviter på Läckö slott. Vi kan i arkivalier följa hur De la Gardie preciserat vilka emblem som ska användas och hur de skulle placeras. Det alldeles speciella är att dessa emblem finns kvar från De la Gardies tid på Läckö slott medan däremot all lös inredning allteftersom skingrats. Vi kan alltså betrakta det som Magnus Gabriel De la Gardie själv stannade inför, till eftertanke.

Vi har väl noterat hur i Läckö slottskyrka bänkgavlarna är prydda av deviser men kanske inte funderat närmare på dem. McKeown ger oss nyckeln. I Slottskyrkan finns sammanlagt femtiosex emblem, varav trettio två på bänkgavlarna.

McKeown visar oss hur samtliga emblem i Slottskyrkan härrör från en bok tryckt i Frankfurt am Main 1624, ”*Emblemata sacra*” av Daniel Cramer. Emblemen är inte lättillgängliga för oss och var det inte för 1600-talets gudstjänstdeltagare heller. Bilderna behövde tolkas och så skedde troligen också i predikningarna, när så var lämpligt. Vi har nu fått en bok till hjälp.

”*Emblemata sacra*” av Cramer. I det tömda biblioteksrummet på Läckö kan man på väggen se antecknat med blyerts flera författarnamn som antyder var deras böcker placerats. Bland dessa namn återfinns just ”Dan. Cramerus”. Där har alltså förlagan stått! *Emblemata sacra*.

Hjärtat är en vanlig symbol i emblemen liksom i den samtida predikolitteraturen, exempelvis i den tyske teologen Johann Arndts skrifter. Magnus Gabriel hade ofta på sina resor någon bok av Arndt med sig.

McKeown kommenterar Göran Lindahls och Ingrid Rosells uppfattning att man inte kan finna något system i placeringen av emblemen i Slottskyrkan. McKeown tycker sig dock ha funnit en medveten ordning i och med att emblemen nära altaret talar om synd och försoning och de som berör Bibelns auktoritet har samlats kring predikstolen.

För oss beskrivs i boken emblemen i Slottskyrkan ett och ett. En devis på latin och en bild och så får vi en hänvisning till förlagan hos Cramer. Den första panelen har överskriften ”Pro forma” med översättning i boken ”För skenets skull”. Bibelhänvisningen är 2 Timoteusbrevet 3:5. Man får då slå upp texten och kan läsa: ”De bär fromheten som en mask men vill inte veta av dess kraft”. Bilden visar fram en man som håller en ansiktsmask i handen. Alltså ”Pro forma – För skenets skull”.

Den tredje panelen har överskriften *Suspiro*, ”Jag suckar”. Texthänvisning Matteus 11:28, och där står: ”Kom till mig, alla ni som är tyngda av bördor; jag skall skänka er vila”. Bilden visar en man tyngd av korset.

Slottskyrkans emblem är värda en egen föreläsning och detsamma kan sägas om Kungssalens hjälteemblem. De var utförda inför Karl XI:s eriksgata 1673. Originalporträtten i Kungssalen avlägsnades från Läckö 1746 och hängdes senare på Karlberg. Porträtten som vi ser dem idag är repliker målade av Brita Juel-Soop på 1970-talet. Men emblemen är originalbilderna från 1670-talet. Som ett exempel på McKeowns oförtröttliga forskarnit kan jag nämna den upptäckt han gjorde på Kungliga Biblioteket. Mellan 1600 och 1603 publicerades i Prag ett verk, ”*Symbola*”, ett kompendium över symboler och deviser som använts av ledande personligheter i Europas historia, kungliga, militära och kyrkliga. Men före denna tryckta utgåva finns några manuskript av en Ottavio Strada, ”*Simbola*”, från 1580- och 90-talen, utarbetade för speciella kunder. Fem sådana volymer finns på Kungliga biblioteket. Den femte av dem har Magnus Gabriels vaxsigill med hans namn utskrivet intill. Detta manuskript har alltså varit i grevens ägo och är det enda exemplaret som är i originalskick. Övriga fyra har bundits om. Det intressanta är nu särskilt att vid flera av emblemen i detta manuskript står ett NB, ett *Nota Bene*, ett *Obs*, alltså, gjorda med röd penna.

Magnus Gabriel har alltså här noterat vilka emblem han vill ha med. Vi ser hans egen hand framför oss!

Den första devisen i Kungssalen har överskriften "Audaces Iuvo", "Jag hjälper de djärva". Bilden visar gudinnan Fortuna som balanserar på ett klot som flyter på vågorna. Med McKeowns bok i hand kan vi följa bild på bild och så tränga in i 1600-talets tankevärld. Kanske kan man göra särtryck av bilderna för respektive rum.

Emblemen i Maria Euphrosynes bönekammare är av särskilt intresse. Bönekammaren är ett burspråk i anslutning till hennes sängkammare med utsikt över slottets trädgård och Vänerns vatten. Bönekammaren var överdådigt smyckad med gröna väggbonader i gyllenläder. Detta var Maria Euphrosynes mest intima rum och hennes andliga tillflyktsort. Den centrala takpanelen återger Maria Magdalenas möte med Kristus på Påskdagens morgon. Här gör McKeown en observation som förbigått tidigare kommentatorer. Texten lyder: "Herr! In deiner Wunden Höle, Ruhe findet meine Seele" (Herre, i dina sår finner min själ ro). De orden syftar på Tomas möte med Kristus, tvivlaren som faller till föga och tror. I den tyska förlagan till bilden i bönekammaren avbildas en skäggig man, alltså Tomas, men här, i bönekammaren, en furstinna. Det kan sägas vara Maria Magdalena, men är alltså Maria Euphrosyne själv. "Herre, i dina sår finner min själ ro." Det är vanligt att bilden i ett emblem står för själen. I Maria Euphrosynes bönekammare kan alltså tanken vara att hennes själ relaterar till Kristus.

Så har vi alltså bjudits in till prinsessans egen bönekammare och får där en inblick i hennes eget liv som kristen liksom vi kan ana vilka tankar och föreställningar som fanns hos Magnus Gabriel.

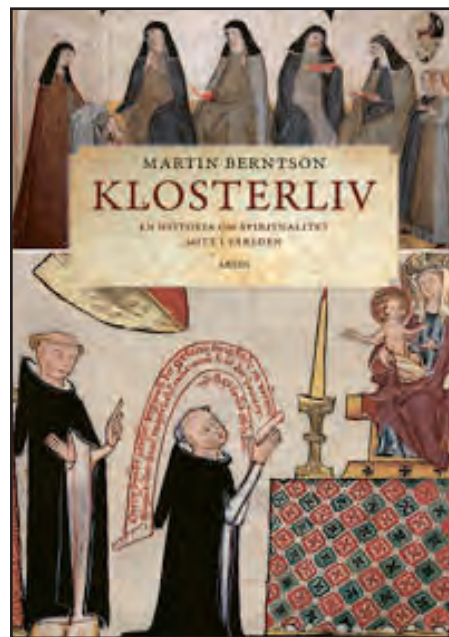
Mycket mer vore att säga om "Läcköemblemen", men här är det ju fråga om en presentation, en inbjudan till egen läsning av denna bok, så rik på innehåll, så rikt illustrerad. Låt den berika dig! Och du kommer att känna dig tacksam!

Lars-Göra Lönnermark

Tal vid bokpresentation i Varnhem 15 feb 2025.

Klosterliv

En historia om spiritualitet mitt i världen

Sällskapets medlem, professorn i religionsvetenskap och teologi med inriktning på kyrkohistoria vid Göteborgs universitet, Martin Berntson har utkommit med en spännande bok om klosterliv. Han konstaterar att detta annorlunda liv är absolut inget som är försvunnet bland människor utan visar på en märklig historia med hållbarhet.

Redan på 300 talet börjar klosterörelsen i det att människor beger sig ut i öknen. De lever ett annorlunda liv. Sedan dess har människor valt att leva i fattigdom, lydighet och celibat i klostergemenskap eller som eremiter.

Hur och varför uppstod egentligen klosterlivet och hur har livet i klostren sett ut genom historien? Och innebär verkligen ett klosterliv att munkar, nunnor, bröder och systrar stått utanför världen? Den här boken tar sin utgångspunkt i det paradoxala att klosterliv innebär en avskildhet från världen samtidigt som klostren genom historien alltid har haft en betydelse för samhället. Klostren har varit både ekonomiska och politiska aktörer samtidigt som de spelat roll för kristnandeprocesser, lantbruk, krigföring och teologi. Klostren har genom sitt regelbundna böneliv också varit viktiga för vanligt folks världsbild.

I vår egen tid framträder gamla och nya kloster både som kulturarv och som pionjärer inom hållbar utveckling. Här får läsaren följa med på en resa från antikens ökenkloster via medeltidens reformkloster, reformationens och franska revolutionens klosterupplösningar fram till vår egen tids protestantiska kommunitetsrörelser. På vägen möter vi asketer i Egypten, Syrien och på Irland, missionerande munkar i Asien, medeltida mystiker, normbrytande ordenssystrar, tempelherrar, johanniter, tiggabröder, jesuiter, barmhärtighetsystrar och Svenska kyrkans kommuniteter. De representerar alla på olika sätt det som kan kallas en spiritualitet mitt i världen.

Klosterliv: en historia om spiritualitet mitt i världen, 372 sidor och utgiven genom Artos & Norma Bokförlag. Berntson har tidigare utgivit *Klostren och reformationen* (2003), *Mässan och armborstet* (2010) och *Kättarland* (2017).

Robin Gullbrandsson

Några minnen av Claes Johan Ljungström

50 år efter Claes Johan Ljungströms död (1882) skrevs två artiklar i *Nya Lidköpings Tidningen*. Den ena var en mer biografisk och skriven av folkbildaren, hembygdsforskaren och författaren Pehr Johnsson (1873-1963) i Östra Broby, som berättar om Ljungström utifrån dennes hembygdsforskning. Artikel publicerades den 26 april 1932. Den 6 maj publicerade även signaturen K. W-g. en artikel kring olika minnen av Ljungström. Några av dessa återges nedan.

Ljungström var född i Sandhem den 25 juli 1819 i ett mycket enkelt och fattigt hem och blev inskriven i Skara skola 1834. Efter prästvigning 1845 fick han sitt första missiv till Bottnaryd. 1855 kom han till Bredared, 1859 till Böne och blev komminister i Lidköping 1866. Ljungström blev slutligen kyrkoherde i Tunhem 1871 och avled den 8 december 1882.

Ljungström måste betraktas som en av de mest kreativa och litterära prästerna i Skara stifts historia. Han har givit ut fem värdefulla häradsbeskrivningar, en beskrivning över Bredareds pastorat, en kommentar över psaltarpsalmer och en bok om hur man läser runor. Till detta en bearbetad bok om bi odling. Vid Västergötlands fornminnesförenings grundande 1863 blev han dess sekreterare, en uppgift han hade till sin död. Han var medlem i Svenska Fornminnesföreningen och blev 1863 invald i *Kongl. Nordiska Oldskriftsällskapet*. 1873 utsågs valdes han till Korresponderande ledamot av *Kungliga vitterhets historie och antikvitets akademien*.

Redan som ung präst började han uppteckna och avbilda fornminnen och skrev uppsatser i olika tidningar som *Svenska Familj-Journalen* och *Ny Ill. Tidning*. Många av dessa artiklar behandlar händelser i hans hembygd och där han senare verkat som präst. En av de mest kända är *Ett vinterdygn i ett allmogehem för 50 år sedan i Västergötlands sydöstra skogsbygd* (1880). Han medverkade även med värdefulla artiklar i *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrifts* första årgångar.

1869 är han en av flera Lidköpingsbor som grundar frimurarföreningen *Lidköpings Brödraförening* – en av Sveriges äldsta. Likaså var han initiativtagare till frimurarlogen *Räta Vinkeln* i Vänersborg som grundades 1875. Här verkade han som ämbetsman fram till sin död.

Johnny Hagberg

Signaturen K. W-g. skriver:

Ett par Ljungströms minnen

Saken är den, att när jag var en liten parvel på 7 å 8 år, såg och hörde jag honom nästan dagligdags, ty far var torpare under V. Tunhems prästgård, där Ljungström under många år var

kyrkoherde. Då jag på senare åren tänkt på honom, framstår han för mitt sinne som en riktig karllakarl.

Han var enkel och folklig och kunde lika väl finna sig till rätta bland torparfolk som bland bygdens ståndspersoner. Vi, som på den tiden icke hade en aning om hans litterära begåvning och övriga rika utrustning, värderade honom alldeles särskilt för hans folklighet. ”Se han är så ’gemen’, så vem som helst kan tala med honom”, sade man. Det hindrade dock icke, att han, när humöret rann på honom, kunde ryta, så det hördes lång väg. Men sådant räknade man inte med.

...

Han kunde vara ganska frispråkig när det så föll sig. En av torparhustrurna, som ville vara en smula fin av sig, beklagade sig en gång, då kyrkoherden titta in till dem ett slag, att hennes lilla flicka, som just befann sig i tandsprickningen, tycktes lida av klåda i munnen. ”Ge henne en fläksvål att bita i”, rådde han. ”Ja, men hon sölar ner sig så, kyrkoherden”, utlät sig hustrun troligen lite konstlat. ”Du måtte väl ha en trasa att vrida av henne om truten med”, replikerade kyrkoherden.

...

På vintern 1882 dog han, och hade Tunhemsborna icke förut vetat den, så fingo de nu veta, att de haft en kyrkoherde av ovanliga mått. Hans begravning var som en furstes.

Efter likvagnen, som beställts från residensstaden, följde en procession, vars make aldrig skådats i V. Tunhems socken. Det var inte allenast mängden av deltagare, som var imponerande, utan fastmer den lysande samlingen av alla slags dignitärer från hela provinsen och långt utom dess gränser. Och vid graven, där en mängd tal höllos, sjöngo den hädangångnes frimurarbröder ”i stämmor”, någonting då fullkomligt enastående i denna bygd, så att man talade om denna underbara sång i långliga tider.

Men kanske det vackraste minnet i sammanhang med hans frånfalle för mig äro de tårar, min far fällde, då han fick meddelandet om kyrkoherdens död. Jag minns än, hur han, som termen lyder, grät som ett barn.

För några år sedan stod jag ännu en gång vid hans sista vilorum på min hembygds vackra kyrkogård och såg, hur tarpilen på hans grav skuggande böjde sina grenar över bautastenen, där inom drakslingans linjer hans namn och gärningar tecknats åt eftervärlden. Och fastän decennier gått, sedan jag såg hans gestalt och hörde hans röst, stod han så levande för min inre syn, att jag knappast skulle blivit förvånad, om jag fått höra den i aftonens stillhet.

Korkåpans användning efter reformationen

Bland de textilier från äldre tider, som bevarats i vårt lands kyrkor, befinner sig ett anmärkningsvärt stort antal korkåpor. Många är omsydda till mässhakar eller antependier, men åtskilliga har bevarats i ursprungligt skick. Eftersom korkåpan i nutiden i regel betraktas som ett biskopsplagg¹, kan en undersökning av korkåpornas användning i äldre tid vara av ett visst intresse.

Under högmedeltiden var det förnämsta kyrkliga plagget mässhaken, som vid nattvardsfirandet användes av både präst och biskop. Korkåpan var inget biskopligt eller ens prästerligt plagg utan kunde nyttjas även av klerker med lägre vinningar. Kåpa användes av officianten vid högtidliga gudstjänster utanför mässan, såsom benediktationer och processionser, vid vigslar och andra förrättningar, och av presbyterassistenten vid levit-högmässor. Plagget kunde även användas av försångare och kör, vilket framgår av det under medeltiden förekommande namnet kantorskåpa.²

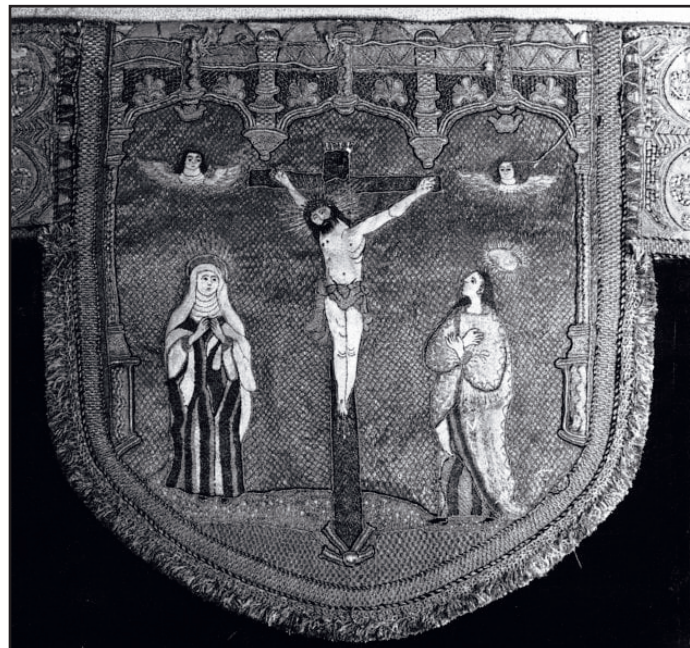
Redan under medeltiden möter man emellertid uppfattningen, att biskopens förnämsta plagg inte är mässhaken utan korkåpan. I Pontifikale Roskildense föreskrivs, att de assisterande prästerna vid biskopsvigning skall bära mässhake men biskoparna korkåpa.³ Samma dräktskick förekommer vid kungakröningar. Vid Erik XIV:s kröning i Uppsala 1561 är biskoparna klädda i korkåpa men ordinariearna i mässhake.⁴

Man kan tänka sig flera förklaringar till denna sed. Under medeltiden, liksom i varje fall delvis även under 1500-talet, var präst- och biskopsvigning samt kungakröning förenade med mässfirande. De assisterande prästernas mässhakar skulle därför kunna gå tillbaka på fornkyrkligt dräktskick och de assisterande biskoparnas korkåpor förklaras av att de biskopliga assistenterna aldrig medverkat vid mässan.

Möjligen har seden att göra med högmedeltidens praxis att för biskopens räkning anskaffa en dyrbar korkåpa, som biskopen ensam nyttjade, bl. a. vid visitationer.⁵

Vid medeltidens slut ägde så gott som varje svensk landskyrka en eller flera korkåpor. De torde under 1500-talet ha använts på traditionellt vis. Vid Uppsala möte 1593 synes plagget aldrig ha diskuterats. Under de närmaste åren efter 1593 förekommer för övrigt nyanskaffning av korkåpor på olika håll i vårt land. I Hagby kyrka i Uppland upptar 1597 års inventarium en nyinköpt korkåpa.⁶ Marbäck i Linköpings stift anskaffade en ny korkåpa år 1600.⁷ Giresta i Uppland en år 1601,⁸ Stora Kopparbergs kyrka i Falun en år 1606.⁹

Vad kåpornas användning under 1600-talet beträffar, känner man åtskilliga data från Stockholm. Fransmannen Charles Ogier, som i december 1634 medföljde en fransk ambassad till Sverige, har givit en skildring av en mässa i Stockholms Storkyrka på juldagen 1634. Den celebrerades av en äldre präst i

Ryggsköld på korkåpa, tillverkad 1666, Falu Kristine kyrka

korkåpa, troligen församlingens kyrkoherde, assisterad av en yngre präst i mässhake.¹⁰

David Lindquist, som studerat Stockholms liturgiska tradition anför flera belägg för att korkåpa användes av stadens kyrkoherdar vid särskilt högtidliga tillfällen.¹¹ I Stockholms konsistorium förordnade pastor primarius år 1685, att "Pastores", d.v.s. stadens kyrkoherdar, "tillijka med honom skola klädda vara i Chorkåpor, när som endera dagen den Ryska Legaten skall i Stora Kyrckien hålla sin Korsskyssningh".¹² Om en gudstjänst 1687 heter det: "Något för än hans Kongl. Majt, kommer in uthi kyrkian skohle de 5 Präster som wid altaret förordnats at upwachta, wara där stellte, uthi kåpor och bästa Chorhabiter uthklädde."¹³ Andra uppgifter avser 1683, 1701 och 1702.

Lindquist menar, att korkåpan under 1600-talet fungerade som ett värdighetsplagg för det högre prästerskapet och anför ytterligare ett exempel på detta. Vid Skå kyrkas invigning den 13 januari 1701 tågade de i processionen deltagande prästerna fram till altaret två och två, iklädda mässhakar, "och Probsten efterst allena i een Chorkåpa".¹⁴ Denna tolkning förklarar också varför den äldre av de båda prästerna i Ogiers skildring bar korkåpa.

Så långt Lindquist. Man kan tillägga, att korkåpans ställning som ett kyrkoherdens värdighetsplagg förklarar en nattvards-scen på en vinflaska från Adolf Fredriks kyrka, som hittills gäckt forskningen. På flaskan, som bär årtalet 1688, avbildas två präster vid kommunionen.¹⁵ Den ene bär mässhake, den andre talar, och över dessa plagg bär båda en kappa. Assisterande präst vid kommunionen, iklädd talar och prästkappa, har varit levande sed från 1600-talet till våra dagar.¹⁶ Den an-

1 A. Branting, *Textil skrud i svenska kyrkor* (1920), s. 60.

2 K.F. Södervall, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* (1884-)

3 B. Strömberg, *Den pontifikala liturgin i Lund och Roskilde under medeltiden* (1955), s. 283.

4 P. Jansson, *Erik XIV:s kröningsritual. Kyrkohistorisk årsskrift* 59 (1959), s. 175-226.

5 J. Gummerus, *Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan* (1902), s. 94.

6 Ramsta, Upl., N.1, inv. i Hagby kyrka 1597 upptager "flogildz koor-kåpa nij", ULA.

7 K.H. Johansson, (utg.), *Linköpingsbiskopen Petrus Benedicti's visitationsbok* (1954), s. 69.

8 Giresta, Upl, L.I:1, inv. 1740: "I Chur kåpa gaml af rosigt sammet med Crucifix och åhrtahl 1601", ULA.

9 *Sveriges kyrkor* (SvK), Dalarna II:1 (1941), s. 58.

10 S. Hallberg (utg.), *Charles Ogiers dagbok under ambassaden i Sverige 1634-1635*. (1914), s. 43; D. Lindqvist, *Första mässan i Stockholm* (1945), s. 98.

11 D. Lindqvist, *Om kyrkoskrud i Stockholm. Svensk Gudstjänstliv* (1942), s. 98-103. Citaten i not 12-14 hämtade ur detta arbete.

12 Stockholms konsistorii protokoll 24.10 1683, SSA.

13 Acta consistorii Holmiensis 1687, SSA.

14 Acta ecclesiastica, vol. 3, RA.

15 SvK, Stockholm V:1 (1924), s. 83.

16 Se exempelvis B. Stolt: *Kyrklig skrud enligt svensk tradition* (1964).

dre prästens klädsel får sin förklaring, om man antager, att det är fråga om församlingens kyrkoherde och att han över mässhaken som tecken på sin värdighet burit en korkåpa. Denna uppfattning av korkåpan som ett värdighetsplagg ligger ju för övrigt helt i linje med medeltidens och 1500-talets uppfattning om korkåpan som biskopens förnämsta dräkt.

Som underplagg till korkåpan användes under medeltiden i regel superpellicium.¹⁷ Biskopen bar i stället en biskoplig variant av detta plagg, rochettum, i likhet med superpelliciet på svenska kallat röcklin. Även alba kunde i vissa sammanhang förekomma som underplagg. Vid vissa högtidliga gudstjänster kunde biskopen under kåpan bära dalmatika och tunika.

Detalj av brämen på korkåpa, tillverkad 1666. Falu Kristine kyrka

Vid Uppsala möte 1593 upphörde bruket av "ornatus episcoporum", varmed avsågs mitra, stav och rochettum.¹⁸ Egenomligt nog ersattes inte rochettum som underplagg till korkåpan av alba eller superpellicium, utan under 1600-talet bär biskopen korkåpan direkt på talaren. Biskop Terserus i Linköping är på sitt gravmonument i Linköpings domkyrka, förfärdigat omkring 1680, iklädd korkåpa och stola direkt på talaren samt mitra och handskar; däremot saknas biskopsstav.¹⁹ På bilderna från 1600-talets kungakröningar saknar biskoparna underplagg till kåpan. Så är fallet ännu vid Ulrika Eleonora d.y.s kröning 1719, då dock ärkebiskopen ensam bär mässskjorta. Följande år, 1720, vid Fredrik I:s kröning, bär även övriga biskopar kåpa med alba, som underplagg.²⁰ Redan vid 1697 års kröning diskuterades frågan om underplagg till biskoparnas korkåpor.²¹

En parallell till den medeltida seden att biskopen bär dalmatika under korkåpan synes intressant nog ha förekommit i Stockholm. I en skildring av den tacksägelsegudstjänst, som år 1701 hölls i Storkyrkan med anledning av segern över rysarna, berättas, att pastor primarius i predikstolen bar "en kostelig habit, klädd med en skiön väst under och kyrkionnes bästa Chorkåpa öfwer".²² Även vid den nya predikstolens invigning följande år bars "en skön blomerat underväst och kyrckiones bästa Chorkåpa".²³

Man kan få en närmare uppfattning om vad för slags underplagg det här är fråga om. I Storkyrkans räkenskapsböcker för

år 1707 upptages nämligen en post för material och arbetslön till förbättring av mässhaken som kommer att brukas under korkåpan.²⁴ Plagget beskrivs i 1724 års inventarium som "en mässhake av guldmoer med guldfrantsar omkring armarna och frammanföre allra nederst – vid halsen en guldgalon".²⁵ Denna beskrivning visar, att plagget ifråga varit en dalmatika. Sådana funnos ännu kvar i många kyrkor. Hur de använts i början av 1700-talet är emellertid inte närmare känt.²⁶ Tyvärr såldes plagget 1778.

Lindquist återger en uppgift från Jakobs kyrka, vilken enligt 1744 års inventarium ägde "En under kopa", vilket han tolkar som en mässhake eller ett superpellicium.²⁷ Plagget från Storkyrkan gör det emellertid troligt att det även i detta fall är fråga om en dalmatika.

Det förefaller rimligt att antaga, att en vanlig mässhake använts som underplagg i kyrkor, som saknat annan "under kopa". Detta stämmer väl med den tolkning, som ovan givits av nattvardsscenen på vinkannen från Adolf Fredriks kyrka år 1688. Däremot nämner Ogier i sin skildring från mässan 1634 inget om underplagg till korkåpan.

Korkåpor i landsorten

Eftersom korkåpan i 1600-talets Stockholm uppfattats som ett värdighetsplagg för kyrkoherdar, ligger det nära till hands att undersöka, i vad mån de större kyrkorna även på andra håll i landet anskaffat korkåpor. Notiser om donationer bör givetvis tolkas med försiktighet, medan direkta beställningar av korkåpor däremot måste botten i en levande tradition för deras användning.

Som redan nämnts, inköpte Stora Kopparbergs kyrka i Falun år 1606 en kåpa; år 1629 inköptes ännu en. Ingen av dessa är emellertid bevarad.²⁸

I Falu Kristine kyrka har emellertid bevarats en korkåpa från 1600-talet. Den beställdes år 1666 för kyrkans räkning. Två pärlstickare arbetade i 35 veckor med att förfärdiga den.²⁹ Kåpan måste vid denna tid ha uppfattats som ett plagg, skilt från mässhaken och med sin särskilda plats i gudstjänstlivet.

Också i Upplands kyrkoinventarier möter man liknande uppgifter. I Skepptuna köpte man 1650 violett sammet för att sätta i stånd sin blå medeltid kåpa.³⁰ I Huddunge använde man år 1665 en gammal svart mässhake till att laga sin gamla svarta kåpa.³¹ Knutby fick 1683 ett parti gul linnedamast,³² av vilken man lät tillverka en kåpa.

I 1675 års riksdagsprotokoll för prästeståndet förordnas, att biskopar och superintendenten skall skaffa sig korkåpor till Karl XI:s stundande kröning. Av allt att döma vistades stifts- cheferna redan i Stockholm och hade inte medfört liturgiska kläder från sina domkyrkor. Man borde, fortsätter nämligen protokollet, anskaffa dessa kåpor från Stockholm samt från landsbygden kring Uppsala, "nembl. Simtuna, Weeckholmen, Nääs, Danmark".³³

Att inte bara domkyrkorna ägde brukbara korkåpor var tydligen välkänt för alla.

Med stöd av en genomgång av kyrkoinventarier från Lin-

17 Superpellicium, linneplagg, som skilde sig från alban genom vida ärmar, vid halsöppning utan sprund och större vidd i livet. Rochettum liknade superpellicium men hade snävare ärmar. Till de båda plaggen hörde ej gördel och amikt. Se Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, art. Liturgisk dräkt, jämte där anförd litteratur.

18 Svenska riksdagsakter 3:1 (1894-1910), s. 57.

19 Avb. I B. Waldén: Nicolaes Millich och hans krets (1942), s. 185, 188.

20 De svenska riksregalierna (1942), s. 37, 47.

21 Prästeståndets protokoll 11.12 1967, Prästeståndets arkiv A.8, RA.

22 Storkyrkoförsamlingen K III:2, kyrkorädsprotokoll 5.2 1701, SSA.

23 Ibid. 9.3 1702. Not 21-23 citerade efter D. Lindquist, a.a.

24 SvK, Stockholm I:3 (1928), s. 502.

25 Ibid. s. 502.

26 A. Branting, a.a. s.88.

27 D. Lindquist, a.a. s. 99.

28 A. Branting, a.a. s. 88.

29 D. Lindquist, a.a.s. 99.

30 SvK. Uppland IV:2 (1918), s. 247.

31 Huddunge, Upl., L I:1, inv. 1665, ULA.

32 SvK, Uppland III:3 (1953), s. 333.

33 Prästeståndets protokoll 17.9 1675. Prästeståndets arkiv A 4, RA, citerat efter D. Lindquist, a.a. s. 101.

Korskåpa, skänkt till Kungsholms kyrka 1688, nu i Statens historiska museum

köpings stift hävdar Jan Redin, att det i detta stift funnits "en levande tradition för bruket av korskåpor" under 1600-talet.³⁴

Ännu vid början av 1700-talet erhåller vissa kyrkor nya korskåpor. Den ena av Värmdös två kåpor är en gåva från 1690.³⁵ Tegelsmora fick en kåpa 1702,³⁶ Vittinge, ävenledes i Uppland, en kåpa före 1704,³⁷ Katarina i Stockholm en kåpa före 1705.³⁸

Redan under 1600-talet finns det dock gott om exempel på att korskåpor sytts om eller använts till annat ändamål än det traditionella. Redin omtalar, att korskåpor i Linköpings stift under 1600-talet flerstädes brukades som brudpällar. I Uppland är emellertid denna sed så gott som okänd. Man har visserligen exempel på att kåpor sytts om till pällar, men det synes vara fråga om gamla och nötta plagg, som tjänat ut för sitt ursprungliga ändamål. Pällar tillverkade av gamla korskåpor omtalas i inventarierna från Husby-Lyhundra 1630,³⁹ Löt 1645,⁴⁰ Skogs-Tibble 1684⁴¹ och Enköpings-Näs 1722.⁴²

Andra gamla kåpor har använts som antependier. En kåpa i Estuna omtalas 1625 som "något sliten och skaddh af ohyran" och omnämnes 1666 med tillägget "som nu sitter på ostaltaret".⁴³ I Tierp användes en gammal korskåpa omkring 1770 "till Lenstolens öfverklädande",⁴⁴ innan den definitivt kasserades.

Vissa kåpor har ändrats till mässhakar, medan andra i befintligt skick har använts som sådana. Så skedde ju för övrigt i den mässa Ogier beskriver. I Lena i Uppland omtalas 1651 en "Kooråpa af grönt florentrijp", som i 1679 års inventarium kallas "Messehaka af grönt florentrijp".⁴⁵ I Litslena i Uppland säges 1686, att mässhakar "woro 2ne uthgamble som i

Detalj av gravmonument över biskop Terserus, död 1678. Linköpings domkyrka

förra inventario kallades curkåpor" och redan 1719 sägas vara odugliga.⁴⁶ I Tegelsmora nämnes 1701 en mässshake med tillägget "rättare sagt Korskåpa".⁴⁷ I sammanhanget kan nämnas, att även dalmatikor under 1600-talet i små uppländska landskyrkor brukats som mässhakar.⁴⁸

Under 1700-talet upphör korskåpan så gott som fullständigt att fungera som prästplagg. Ännu 1744, då Rhyzelius i Linköpings domkyrka viges till biskop över Linköpings stift, framträder han till altaret iklädd korskåpa⁴⁹ i enlighet med föreskrifterna i 1571 års kyrkoordning.⁵⁰ Under 1600-talet kunde de prästerliga assistenterna vid biskopsvigning bära korskåpa.⁵¹ Vid Johan Wingårds biskopsvigning i Slottskapellet 1780 förekommer korskåpan däremot bland biskopsinsignierna och påsattes den nye biskopen omedelbart före handpåläggningen, medan assistenterna bär mässhakar.⁵² Under 1700-talet möter man för övrigt den uppfattningen, att det medeltida pallium skulle vara ett annat namn på korskåpan.⁵³

De enda präster, som vid sidan av biskoparna fortsätter att nyttja korskåpa, synes vara överhovpredikanten och några av Stockholms kyrkoherdar. Vid Te Deum i Slottskapellet 1817 uppträdde biskopen i Linköping för altaret, assisterad av pastor primarius och kyrkoherden i S:t Jacob, båda i korskåpor.⁵⁴ Vid förrättningar som rör hovet under 1800-talet förrättas ofta altartjänsten av ett antal biskopar i kåpa, mitra och stav, överhovpredikanten och pastor primarius i korskåpa samt ett antal hovpredikanter i mässshake.⁵⁵

Från 1900-talet förekommer enstaka försök att återuppliva bruket av korskåpan som ett prästplagg. Arthur Adell pläderar för detta i sin prästmötesavhandling för Linköpings stift år 1954. Motiveringen är att mässhaken under 1900-talet börjat användas vid vigslar och andra tillfällen, där den inte hör hemma enligt svensk tradition, och att det således synes föreligga behov av ännu ett kyrkligt högtidsplagg.⁵⁶

Redan 1928 skaffade Societas Sanctae Birgittae en korskåpa,

34 J. Redin, Prästens skrud i Linköpings stift under 1600-talet. Svenskt Gudstjänstliv 15 (1940), s. 73-85.

35 SvK, Uppland I:3 (1949), s. 458.

36 Tegelsmora, Upl., L I:1, inv. 1702, ULA

37 Vittinge, Upl., inv. 1704, ULA

38 SvK, Stockholm VII:2 (1934), s. 374.

39 Husby-Lyhundra, Upl., L I:1, inv. 1630, ULA

40 Löt, Upl. L I:1, inv. 1645, ULA.

41 Skogs-Tibble, Upl., L I:2 inv. 1684, ULA.

42 Enköpings-Näs, Upl., L I:1, inv. 1722, ULA.

43 Etuna, Upl., inv. 1625, 1666, ULA.

44 Tierp, Upl., N 1, inv. 1760, 1789, ULA.

45 Lena, Upl., N 1, inv. 1651, 1679, ULA.

46 Litslena, Upl., inv. 1686, 1719, ULA.

47 Tegelsmora, Upl., L I:1, inv. 1701,

48 B. Stolt, Kyrklig skrud enligt svensk tradition (1963).

49 D. Lindquist, Biskopsvigning och kyrkoherdeinstallation. Svenskt Gudstjänstliv 22 (1947), s. 45-50.

50 Laurentius Petris Kyrkoordning av år 1571 (1932), s. 169.

51 Biskop Laurentius kyrkoordningsförslag, anf. i D. Lindquist, Om kyrkoskrud i Stockholm. Svenskt gudstjänstliv 17 (1942), s. 100 f.

52 G.J. Ehrensvärd, Dagboksanteckningar II (1878), s. 223.

53 Olof Joh. Broman, Glysisvallur 2 (1912-1953), s. 97: "Chor-kappan eller Chor-kåpan, lat: pallium": J.H. Schröder: "Pallium eller Ärke Biskops Kåpan", X 155, UUB.

54 Te Deum... då Oscar uppnår myndie år (1817), § 8.

55 Så vid vigslar 1850 och 1869, dop 1851, kröning 1873 och jordfästningar 1859, 1871 och 1872, enligt de tryckta ceremonieln.

56 A. Adell, I Guds rika hus (1954), s. 123, 127.

Johan Sundeen in memoriam

närmast för högtidliga vespergudstjänster.⁵⁷ Vid en visitation år 1938 i Vaksala utanför Uppsala nyttjades kyrkans 1600-talsskäpa av den visiterande kontraktsprosten, som tillika var docent i praktisk teologi.⁵⁸ Vid flera vigslar med päll och brudmässa har vigselförrättaren använt kåpa.⁵⁹ Vid kyrkoherdeinstallationer i Österhaninge Allhelgonadagen 1945 och Kungsholms kyrka den 17 februari 1963 har de tillträdande kyrkoherdarna burit kyrkornas gamla korkåpor, som tillfälligt lånats ut från Statens historiska museum.⁶⁰

Bengt Stolt

I noterna använda förkortningar:

RA Riksarkivet

SSA Stockholms stadsarkiv

ULA Uppsala landsarkiv

UUB Uppsala universitetsbibliotek

Markus Hagberg mottages som kyrkoherde i Södra Kållands pastorat av biskop Åke Bonnier i Järpås kyrka 29/9 2018. Korkåpan är fransktillverkad från 1920-talet och har bilden av Jesus som den gode herden på skölden.

Denna artikel är införd i *Formvännen* 1963 (58), s.125-137.

Bengt Stolt var under många år en intresserad medlem av vårt sällskap och medverkade med många artiklar i medlemsbladet. 2020 utgav sällskapet hans bok *Fredrik Kjellander – en omtalad präst i Skara stift*. Den 3 februari 2023, två veckor före sin hundraårsdag, avled han i Uppsala.

Stolt var fil.dr. och docent i matematik. Han promoverades 1996 till teologie hedersdoktor vid Uppsala universitet. Han utgav flera viktiga böcker, som exempelvis *Kyrklig skrud enligt svensk tradition* (1964), som kom att bidra till ett förnyat och medvetet bruk av de kyrkliga textilierna. Likaså blev boken *Svenska biskopsvigningar från reformationen till våra dagar* (1972) en viktig historisk dokumentation.

Ett opublicerat manus för tryckning överlämnades till sällskapet för några år sedan: ”Svenska kyrkans vigningsuppdrag – ett livslångt ämbete?”

Docenten i idé- och lärdoms historia, Johan Sundeen (f. 1968), avled den 15 januari 56 år gammal. Johan har under många år varit en vän till och medarbetare i Skara stiftshistoriska sällskap. Bland annat ägnade han sin forskning åt sedermera Boråsprästen Birger Forell, och publicerade i sällskapets skriftserie boken *Birger Forell – Leben und Wirken in Den Jahren 1933–1958* (2020). Forell gjorde i Berlin och Tyskland stora insatser för flyktingar under Andra världskriget.

Kanske kan man säga att Johan hade tre offentliga arenor: som forskare, lärare och politisk tänkare och författare. Under verksamhetsåret 1991–92 var han ordförande i Föreningen Heimdal i Uppsala, Sveriges äldsta borgerliga studentförening. Senare var han verksam som ledarskribent och politisk redaktör på *Borås tidning*. 2003 övergick han till forskningen, men kom fortsatt att verka som en konservativ intellektuell röst i samhällsdebatten. Johan disputerade 2008 på avhandlingen *Andelivets agitator. J A Eklund, kristendomen och kulturen*.

2007 kom han till Högskolan i Borås där han primärt arbetade vid Institutionen för biblioteks- och informationsvetenskap, men därutöver också inom polisutbildningen.

År 2017 gav Sundeen ut den uppmärksammade studien *68-kyrkan. Svensk kristen vänsters möte med marxismen 1965–1989*. Han kunde där tydligt visa 68-rörelsens så kallade marsch genom institutionerna och dess sorgliga inflytande på Svenska kyrkan.

Han var också engagerad i Viktor Rydberg-sällskapet, en tid som dess ordförande.

Johan var en samvetsgrann person, också i religiöst hänseende. Senare ledde hans vägar honom till den romersk-katolska kyrkan.

Markus Hagberg

57 Statens historiska museums textiltställning 1929, nr 592 A

58 Uppsala domkapitels arkiv, E. V. Vaksala, bd 6 (1931-1940), protokoll vid prostvisitation 14-15 maj 1938, s. 6.

59 SvD 24.7 1942, s. 9 bild: Stockholms-Tidningen 26.6 1950. Blekinge Läns Tidning 5.1 1953, s. 4; Södermanlands Nyheter 25.6 1953, s. 2; Tidningen Upsala 7.1 1956.

60 Referat med bild i SvD 5.11 1945, s. 9; 18.2 1963, s. 26.

Skandal vid biskopsvigning. Skarabiskop inblandad.

Att 1500-talet kyrkligt sett var ett stormigt århundrade vet vi alla. Att Gustav Vasas söner hade olika inställningar till den reformation, som deras far drev igenom, vet vi. Att man inte väjde för våld och intriger, till och med tagande av daga, vet vi också. En händelse som visar vilka starka känslor som svallade i de olika lägren skall här berättas.

På kung Johans tid

Det hände på kung Johan III:s tid. Han hade blivit kung 1569 genom att kasta sin halvbror Erik XIV i fängelse. Några år senare ordnade han så att Erik försvann för gott. Johan hade sina egna idéer när det gällde hur kyrkan skulle reformeras. Han var teologiskt kunnig. Han var inte emot en reformation. Han tyckte att präster skulle få gifta sig, att lekmännen skulle få ta del av nattvardskalken och att avlatshandel var av ondo. Han sa direkt att ingen påve eller patriarker skulle få ge honom order. Men kyrkans kontinuitet genom tiderna var viktig för honom, alltså att den kyrka som framträdde i Sverige verkligen var densamma som utgått från apostlarna och formats av kyrkofäderna. Han menade att en obruten apostolisk succession var tecknet på detta. Det betyder att kyrkans biskopar medelst handpåläggning är vigda av biskopar som i sin tur vigts på detta sätt, ända tillbaka till apostlarna. Johan ville inte ha romerskt-katolska kyrkan tillbaka, men detta ville han och han ville ha mjukare reformer. Mer för ögat, mer för handen, mer för känslan, mer hjärta, mer liturgi. Det hade blivit torftigt, stelt och kallt med protestanterna, tyckte han.

Vad fick Johan detta ifrån? Varken Erik eller hans näste bror Karl hade just några sådana idéer. Vi vet att han läste mycket teologi, att hans mor Margareta Leijonhufvud förblivit katolik och, inte minst, att han påverkades av sin polska hustru Katarina Jagellonica. Hon var hela livet praktiserande katolik.

Under de ca 40 år som hade gått sedan reformationen infördes hade mycket förändrats. Protestantiska biskopar hade tillsatts och en annan typ av präster hade vigts av dem. Reforma-

tionens tankar och ordningar spreds. Johan fick problem. Han tyckte att protestantismen saknade några tydliga tecken som ska utmärka Kristi kyrka. Skulle han lämna tronen och bli katolik? Det var för mycket för en Vasaättling. Skulle han lägga sig platt för de nykomna ordningarna. Det var för mycket för en maktmänniska som han.

Krig om kyrkans ordningar

Den äldrige ärkebiskopen Laurentius Petri (född 1499) hade varit med om alla reformationens stridigheter och kast. Han hade anpassat sig och överlevt. 1531 hade han biskopsvigts som landets förste evangelisk-lutherske ärkebiskop. Då var biskopen Petrus Magni i Västerås med. Han hade blivit katolskt vigd och så kom det sig att genom honom bevarades en obruten apostolisk succession i Sverige, men det visste han nog inte själv just då. 1571 fick Laurentius igenom en ny Kyrkoordning genom att göra dess formuleringar så allmänna att de kunde tolkas på olika sätt.

Johan hade andra planer. Så snart ärkebiskopen lämnat detta livet gjorde han 1575 ett tillägg till Kyrkoordningen, som han kallade för Den nya ordningen (*Nova ordinantia*), och 1576 kom "Röda boken" med ny, snarare nygammal, liturgi för gudstjänsterna. Han tog tillbaka en stor del av den romersk-katolska mässans bruk. Det var nu fullt krig.

Mitt i denna stora oreda bestämde Johan att tre av honom utnämnda biskopar skulle vigas i Uppsala domkyrka. Vigningen bestämdes till den 14 juli 1575. Det gällde förutom den nyutnämnde ärkebiskopen Laurentius Petri Gothus även västeråsbiskopen Erasmus Nicolai och linköpingsbiskopen Martinus Olai Gestricus. Med hot om avsättning hade de tvingats lova Johan att bland annat bekämpa alla villolärer som uppkommit genom reformationen.

Skarabiskopen in i hetluften

Här kommer biskopen i Skara in i handlingen. Han hette Jacobus Johannis, i dagens läge Jakob Johansson. Han var född i Främmostad och hade varit djäkne i Skara. Att han var en av dem som villigast rättade sig efter kung Johan var känt. Det skulle komma att stå honom dyrt när Karl IX kom till makten, men 1569 blev han, kanske som ett tack, av Johan utnämnd till biskop i Skara. Vid biskopsvigningen 1575 kunde naturligtvis inte ärkebiskopen viga (han skulle ju vigas) och inte den näste i tur, linköpingsbiskopen (han skulle också vigas). Alltså blev det Jacobus från Skara som fick uppdraget att vara den som skulle utföra vigningen.

Nu ville kungen att biskopsvigningen skulle ske enligt "gammal ordning" med överlämnande av kräkla och mitra, och med smörjelse med helig olja. Biskoparna stegrade sig. Detta med kräkla och mitra gick väl an. Det kunde anses tillhöra klädseln, men oljesmörjelse... Ärkebiskopen *electus* Laurentius försökte säga att kungar kan man smörja, men inte biskopar. Då svarade kungen att vill de "bli vid det höga kall och ämbete som de unnats" ska de rätta sig därefter. Ärkebiskopen gav med sig.

Det börjar lugnt och stilla

Så var dagen för biskopsvigningen i Uppsala domkyrka inne. Den första delen följer Kyrkoordningen helt. Inga problem. Martinus från Linköping håller en lång predikan. Han var en sann protestant. Ofta blir ju konvertiter de största förespråkarna för det som de omvänt sig till. Sådan var han. Han var

egentligen emot både biskops- och prästämbete och tyckte att alla bara skulle vara predikanter. Han fick alltså predika här. Han höll på en timme.

Därefter går Jacobus från Skara till sakristian tillsammans med biskoparna från Strängnäs, Växjö och Åbo och de klär sig liturgiskt. De går i procession fram till högaltaret. De har nu mitra på huvudet och kräkla i hand. Biskoparna från Skara och Växjö ställer sig till höger vid altaret, och biskoparna från Strängnäs och Åbo till vänster. Därefter kommer de som skall vigas, *ordinandi*, fram. Jacobus ber en bön, allt enligt den bestämda ritualen.

Allt går lugnt och städat till. Växjöbiskopen läser episteln från timotheusbrevet om en biskops ämbete och åbobiskopen läser från Lukas evangelium kapitel 12. De tre *ordinandi* avlägger sina löften var för sig, och alla läser tillsammans den apostoliska trosbekännelsen. Man återvänder i procession till sakristian. Lugnt och behärskat.

Infall från kungen

I sakristian ikläder man *ordinandi* deras skrudar. När man sedan går in igen går ärkebiskopen mellan Jacobus från Skara och Nicolaus från Strängnäs. Martinus från Linköping går med växjöbiskopen och Erasmus från Västerås går med åbobiskopen. Framme vid altaret knäböjer de nya biskoparna och psalmen "O Helge Ande, dig vi nu ber" (Sv ps 362) sjungs. Ärkebiskopen knäböjer fortsatt medan de två andra reser sig. Nu viger Jacobus från Skara ärkebiskopen till biskop sägandes:

Av den fullmakt som mig på Guds vägnar uti detta ärende av hans församling är mig betrodd överantvarar jag dig biskopsämbetet i Faderns, Sonens och den Helige Andes namn. Amen".

Sedan lägger alla biskoparna sina händer på ärkebiskopens huvud och ber Herrens bön. Det som innan var så omdiskuterat och ifrågasatt sker nu när åbobiskopen med olja tecknar ett kors på *ordinandis* huvud. Men akten fortsätter, lugnt och värdigt. Växjöbiskopen sätter mitran på hans huvud med en särskild bön. Strängnäs biskopen sätter en biskopsring på hans högra hands långfinger – åter ett "nytt" infall av kungen, men det sker utan synbar reaktion – och så överlämnar skarabiskopen till slut kräkla. Så långt är det lugnt, trots allt.

Skandalen

Men då, just i det ögonblicket, händer det oerhörda, det som ingen hade kunnat förutse, det som har gjort att denna biskopsvigning gått till hävderna som en stor skandal. Aldrig förr eller senare har något liknande skett. Aldrig.

Martinus från Linköping, den rättrogne protestanten, ser allt som försiggår med större och större upprördhet. Han står ju näst intill. Han är den näste i tur. Man anar, att han känner hur känslorna svallar. Han kokar inombords. Han andas

På Historiska museet finns en vacker medeltida mitra som tillhört linköpingsbiskopen Kettel Karlsson (1433–1465).

snabbare och snabbare. Smörjelse, ring, mitra, kräkla – allt blir för mycket. Han kan inte kontrollera sig. Han tar ett snabbt steg fram och sliter mitran av huvudet på ärkebiskopen! Mitt framför näsan på skarabiskopen. Stort tumult! Men innan någon hinner göra eller säga något återfår åbobiskopen, Paul Justeen, fattningen, rycker mitran ur Martinus händer och trycker, snabbt som ögat, tillbaka den på ärkebiskopens huvud. Ett sus går genom hela domkyrkan. Hur eller hur, nu var ärkebiskopen vigd enligt alla konstens (och kung Johans) regler.

Ärkebiskopen kan nu ta över och fortsätta med vigningen av de två andra. Han går, enligt den samtida skildringen, fram till högaltaret och under psalmsång följer de övriga biskoparna. Därefter lägger biskoparna sina händer på varandras huvuden enligt följande ordning: biskoparna från Strängnäs och Åbo på linköpingsbiskopen, biskoparna från Skara och Västerås på västerås biskopen och ärkebiskopen med en hand på vardera. Så ber man tillsammans Fader vår. Ärkebiskopen tar den heliga oljan och tecknar med tummen kors på *ordinandis* huvuden "med de ord som därtill hörde", och så ger han dem deras ring, mitra och kräkla. Sedan ber man en bön och avslutar gudstjänsten.

Där fick man något att prata om för långa tider.

Anders Alberius

Litteratur:

Ericsson Lars: Johan III, en biografi. 2004
Hagberg Johnny: Kampen om biskopsmössan. Skara Stiftshistoriska Sällskaps medlemsblad 4/2023
Lindorm Per-Erik: Vårt kristna arv. 1952
Martling Carl-Henrik: Så var det då, episoder ur svensk kyrkohistoria under tusen år, del 2. 1995.

Emanuel Beskows prästmötesavhandling

Vid prästmötet i Skara 1922 var kyrkoherden i Borås Emanuel Beskow (1869–1948) preses. Han framlade då sin prästmötesavhandling *Evangelisk nådemedelsförvaltning* (1921).

Boken är indelad i fyra kapitel och förutsätter att den som läser den behärskar grekiska och latin samt tyska, då citat sällan översätts. Som titeln anger ansluter sig författaren själv till en evangelisk-luthersk syn på nådens medel, där de i huvudsak har att förmedla syndernas förlåtelse.

Synen på nådemedlen genom kyrkohistorien

Det första kapitlet handlar om hur nådemedlen har uppfattats under olika tider i kyrkans historia.

Beskow konstaterar inledningsvis att vi inte kan säga att Guds rike sammanfaller med någon av de faktiskt existerande kyrkorna, men i den mån Kristi ande är verksamma i dem är de bärare av gudsrikestanken och var och en på sitt sätt ett synligt uttryck för denna. Det är genom nådens medel inte genom yttre våld som de strävar att lägga folken under Kristi spira. Dessa medel sätter kyrkan i stånd att övervinna världen. De är ordet och sakramenten, dopet och nattvarden.

Sedan följer en genomgång av synen på ordet och sakramenten alltifrån urkyrkan fram till våra dagar. Under 300-talet hade kyrkan en mängd mysterier (från det grekiska ord som närmast motsvarar vårt sakrament), vilkas antal och inbördes begränsningar inte var så noggrant fastställda. Så småningom utvecklades undan för undan ett antal teologier framför allt om nattvarden, vilka särskilt under medeltiden på olika sätt förfinades, för att till slut i den romersk-katolska kyrkan få sin tills vidare slutgiltiga form i det tridentinska mötets formuleringar. Sakramentens antal fastställdes då till sju.

Den evangeliska kyrkan som uppstod på 1500-talet erkände vid sidan av ordet, som Luther satte i första hand, endast dopet och nattvarden som nådemedel. Men i den dogmatik som där utvecklades fick, menar Beskow, de reformatoriska tankarna kämpa med förställningar som härrör från grekisk-orientalisk och romersk sakramentsmagi liksom från den spiritualism som ville frigöra andelivets realiteter från all förbindelse med det sinnliga.

Författaren redogör för den zwinglianska respektive kalvinska nådemedelsteologin. För Luther var nåden emellertid liktydig med syndaförlåtelse, ett utplånande av den person-

liga skulden. Men han bestred sakramentens nödvändighet för frälsningen, vilken enbart var beroende av tron (*sola fide*). Villkoret för att dopets nåd inte ska gå förlorad är dock att den döpte i tro håller sig till Kristus.

När det rör sig om nattvarden visar Beskow på den utveckling som man menat äger rum hos Luther, där Kristi reala närvaro i nattvarden efter hand kom att starkare betonas, då det verkar som om ordet i viss utsträckning skjutits åt sidan. Skillnaden mellan den romerska transsubstantiationsläran och den lutherska konsubstantiationsteorin förefaller således inte så stor. Beskow menar att Luther drevs tillbaka till positioner som han tidigare lämnat bakom sig. Uppgivandet av tanken på realpresens behöver inte innebära att man avvisar tanken på att sakramentet förmedlar nåd. Den nåd som förmedlas är då syndernas förlåtelse som ges till den som tar emot Kristi lekamen och blod under bröd och vin.

Nådemedlens betydelse för det kristna livet

I det andra kapitlet reflekterar Beskow över nådemedlens betydelse för det kristna livet.

Dessa medel är bärare av den kärlek som tagit gestalt i Jesus Kristus och verkningskraftiga vittnesbörd om denna. De uppehåller och stärker tron, ger tålmod i bedrövelsen, mod i kampen och näring åt hoppet.

Ju mer vi genom ordet blir förtrogna med den bild som evangelierna ger oss av Kristus, desto bättre lär vi oss att förstå vad Gud tänker och vill. Tilliten till honom växer. Där en församling lever av ordet, genomträngs den av dess heliga krafter. I den mån förkunnelsen, predikan, vilar på den bekännelse om honom som de första vittnena uttalade och stämmer överens med den, är den tillförlitlig och ett ord som man själv kan bekänna sig till. Men man kan inte räkna med att alla ska komma till tro. Långt ifrån alla.

Det finns en historisk utveckling inom den i skriften givna uppenbarelsen. Därför måste Gamla testamentet läsas i ljuset av den senare uppenbarelsen i Jesus Kristus. Men man ska inte bara ge akt på det ena eller det andra av de vittnesbörd som finns i skriften utan om möjligt skaffa sig kännedom om allt som man möter där, följa den röda tråd som leder fram till Kristus.

Ordet är emellertid medlet genom vilket Gud vill skapa en ny värld. Först omvandlar nåden den enskildes sinnesbeskaffenhet. Den väcker medvetande om synd, får människan att ångra sig och framkallar sedan hos henne tron på Guds syndaförlåtande nåd.

Vid ordets sida finns sedan sakramenten. Dopet info- gar människan i Guds församling men är i och för sig inte nödvändigt för frälsningen. Nattvarden visar på målet och ger en borgen för att detta mål ska nås.

Men sakramenten har inte någon annan inverkan på individen än den som framkallas genom ordet. Till sitt innehåll är den nådegåva som ges oss i sakramenten av alldeles samma art som den som ordet har att ge. Men församlingen behöver den organiskt sammanhållande kraft som sakramenten ger, när den väckts av ordet.

Det gäller dock endast dop och nattvard. De andra sakrament som förekommer i till exempel den romerska kyrkan är inte oundgängliga. Konfirmationen kan förändras eller helt tas bort. Äktenskapet kan göras till en borgerlig akt och präst-

vigningen kunde försvinna som en kultisk handling utan att kyrkan därför blir upplöst.

Beskow diskuterar sedan frågan om sakramentens instiftelse. Han menar att uppkomsten av dop- och nattvardsseden är lättare att förstå, om vi får betrakta den som en lydnadshandling inför Jesu befallning.

Dopet för med sig syndernas förlåtelse, frälsning från döden, evigt liv och salighet. Paulus kallar det till och med ett bad till ny födelse. Men Beskow accepterar inte tanken på att dopet innebär att den förstörda gudsbilden i människan skulle återställas genom dopet, sinnelaget skulle förvandlas och hjärtat omskapas. Det är endast Guds nåd som ger människan frälsning. Rättfärdiggörelsen innebär att Gud utan hänsyn till människans värdighet förlåter henne hennes synd och utplånar hennes skuld. Den nya födelsen i dopet lägger inte något till detta, en tydlig markering mot dem som anser att rättfärdiggörelsen även innefattar en reell nyfödelse.

Eftersom det är Gud som handlar i dopet och inte vi, måste det anses vara i överensstämmelse med dopets väsen att barn döps.

Vi förlorar oss ofta i ofruktbara spekulationer om vi försöker komma underfund med vad som döljer sig bakom uttalandet att brödet och vinet skulle vara Herrens lekamen och blod.

Beskow vill själv se nattvarden först och främst som en domshandling. Var och en som nalkas nattvarden med orena bevekelsegrunder ådrar sig en dom. Men Jesus har inte kommit för att döma utan för att frälsa, därför är nattvarden, för dem som vill hålla sig till honom, en nådeshandling.

Men nattvarden är också en bekännelsehandling, en förkunnelse av Herrens död. Människor, som kanske har svårt att med ord vittna om Kristus, kan då bekänna honom som sin frälsare genom att i nattvarden fira hans åminnelse. Svaga människor, för vilka frestelsen är stark att dölja sin tro, får genom nattvarden hjälp att avlägga bekännelse om vem som är deras herre och en sporre att i trohet och uthållighet tjäna honom.

Gåvorna som ges i dopet och nattvarden är i grunden desamma, nämligen syndernas förlåtelse, liv och salighet. Dopet är närmast en inbjudan till Guds rike, en försäkran om att vi tack vare Jesu seger inte behöver leva i slaveri under denna världens onda makter. Nattvarden är för den som tagit emot inbjudningen en bekräftelse på att Herren fortfarande räknar den människan till de sina.

Nådemedelsteologi som inte är evangelisk

Det tredje avsnittet ägnas oevangeliska åskådningars inverkan på nådemedelsförvaltningen.

Det första preses tar avstånd ifrån är den tanke som ser nåden i vad han kallar substansartade krafter. Det är den romersk-katolska teologin han då tänker på, där sakramenten betonas på ordets bekostnad. Prästen blir där inte i första hand ett sändebud för evangeliet, ett vittne om Kristus, utan en slags undergörare med makt att lösa och binda och förmåga att förvandla bröd och vin till Kristi lekamen och blod.

Men han kritiserar även den ortodoxa kyrkan, där nåden blir en frälsning av kosmologisk art, en befrielse från tidens nöd som medför frid. Men han medger ändå att inom denna kyrka inte saknas utrymme för evangeliska tankar.

Den kalvinska, reformerta, kyrkan med sin predestinationslära, ser inte bibeln som ett nådemedel, utan en grund för att lära känna Guds orubbliga rådslut. Inte heller dop och nattvard blir egentliga nådemedel, inte något som Gud gör,

utan i grunden mänskliga handlingar, dopet som en erinran om de förpliktelse ett kristet liv medför och nattvarden ett stärkande av församlingssamfundet.

Slutligen vänder han sig mot de sekter i vilken doparrörelsen framträder och spiritualismen, det vill säga mystiken. Den senares värde ligger i att man där framhåller det inre andelivets betydelse. Men den blir oevangelisk, så fort den vill skilja Anden från den historiske Kristus och hans verk. Den riskerar även att sluta i en radikal individualism.

Krav på kyrkan

I det fjärde avsnittet behandlas de krav som nådemedelsförvaltningen av idag ställer på kyrkan. Skulle kyrkan svika sin uppgift att förkunna evangelium och utdela sakramenten, vore det ett svek mot hennes Herre.

Man kan därför, då det gäller dessa medels förvaltning, tala inte bara om Guds handlande utan även om kyrkans.

Det har riktats allvarliga anklagelser mot kyrkans sätt att handha dessa medel från frikyrkligt håll, från dem som för den moderna bildningens talan och från arbetarklassen. De måste tas på allvar men samtidigt går det inte att fullt ut godta dem.

En sekt eller en kristen förening förmår till exempel inte att med evangelium nå varje samhällsklass och med dess surdegskraft genomtränga folklivet.

Vad gäller nutidsmänniskan gäller det att inte driva bort dem som hungrar och törstar efter det goda som kyrkan är anförtrodd. Men om det finns ett krav på att gränsen mellan rätt och orätt skulle utplånas och därmed att portarna till Guds rike skulle öppnas för de orättfärdiga utan att dessa skulle behöva bättra och omvända sig, kan inte kyrkan böja sig. Inte heller om Gud beskrivs som om han inte var något annat än en människa. Evangeliet får inte förvanskas för att vara människor till behag.

Vad gäller kritiken från arbetarklassen, har kyrkan alltid ställt upp för de fattiga, även om hon inte har deltagit i klasskampen. Hon har med Kristus som förebild inte känt kallelsen att direkt delta i politiska och sociala strider. Det är genom evangeliet som hon har velat påverka världen. En omdaning kan inte ske med våldets vapen utan bara genom kärlekens och tuktsens ande. Men mer än förut måste hon ta hänsyn till det som finns av rättfärdighet i de fordringar och önskemål som framförs från de lägre samhällslagren.

Sedan tar Beskow upp en del i hans samtid aktuella problem, bland annat behovet av en större flexibilitet att fördela och tillsätta prästtjänster.

En begränsning av församlingarnas valrätt och en utsträckning av domkapitlets befogenhet att få bestämma över fördelningen av de prästerliga krafterna skulle vara till fromma för det arbete kyrkan har att utföra, till exempel då det gäller att tillsätta komministertjänster.

Samtidigt måste lekmännen göras aktiva och tas med i församlingsarbetet. Även om den okontrollerade lekmanverksamheten kan medföra en kristendomsförkunnelse som är allt annat än evangelisk, borde den ändå tas i kyrkans tjänst, både på predikans och själavårdens område.

Prästernas utbildning borde också reformeras. Det skulle vara på sin plats om prästerna bättre förstod vad som rör sig i djupet av folksjälén, hade en bättre kunskap om det samhälle i vilket de är satta att förkunna.

Men präster och predikanter får inte försumma sin predikoförberedelse, vare sig det sker genom att de hoppas att Anden ska inge dem vad de ska säga eller det är av ren lättja som de inte förbereder sig.

Visserligen bör i prästens predikan visa sig det högre mått av religiös kunskap han torde besitta. Men det han säger ska vara personligt upplevt, ha vittnesbördets form.

Predikans evangeliska karaktär måste bibehållas. Men innan människan tillbjuds syndernas förlåtelse, behöver hon komma till visshet om att den Gud som vill förlåta hennes synder verkligen existerar.

Skulle däremot predikan strida mot vad kyrkan själv funnit vara sanning, kan hon förbjuda en sådan förkunnelse.

Som nådeshandlingar bör dopet och nattvarden framställas. Genom dem möter oss Guds förbarmande kärlek. Dopot gör oss förvissade om att vi är omslutna av denna kärlek och upptagna i det folk som har Kristus till konung. Nattvarden stärker oss i den gemenskap vi står i med honom och med alla dem som hör till honom. Därför bör kyrkan göra allt för att begagna varje tillfälle som erbjuder sig att låta människor komma i åtnjutande av detta, det dyrbaraste av nådemedlen, som hon är satt att förvalta.

Karl-Erik Tysk

Erik Petzäll räddad i sjönöd

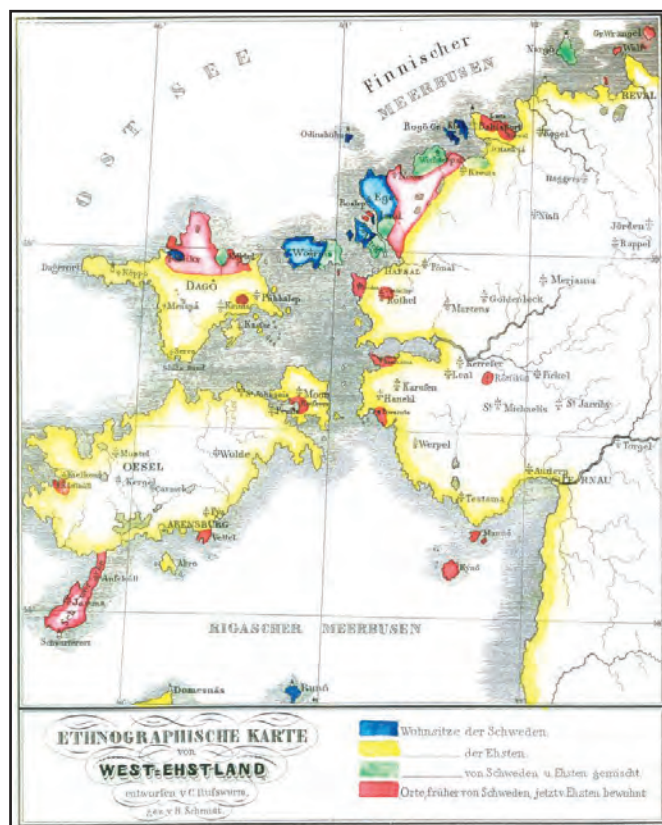

I förra medlemsbladet berättade Ann-Britt Boman om kyrkoherden Erik Petzäll. Han var först sjömanspräst i Reval/Tallinn (1923) och blev året därefter prost och kyrkoherde i Svenska församlingen i Tallinn. Här stannade han till 1929 då han tillträdde kyrkoherdetjänsten i Fristad.

Installation av Gunnar Schantz på Runö

För hundra år sedan 1925 fick han också uppdraget av det estniska konsistoriet att installera Gunnar Schantz på Runö. Denne hade tillträtt sin befattning tre år tidigare men ingen biskop hade kunnat ta sig till den avlägsna ön ute i Rigabukten. Petzäll lyckades få plats på en segeljakt. Färden gick utefter den estniska kusten genom svenskbygderna ner till Ösel och därifrån den dagslånga sjööverfarten till Runö.

Installationen blev en stor högtid för befolkningen på svenskön. Den förrättades på svenska, estniska och tyska. Efter installationen skulle Petzäll återvända till Reval med jakten. Nu fick prosten erfara vad som låg i uttrycket ”midsommarstorm”.

Kartan är från: Litografiska tillägg till *Russwurms" Eibofolke oder Die Schweden anden küsten Ehstlands und auf Runö"* av von H. Schmidt. Reval 1855. Runö längst ner på kartan.

Farlig storm

Kvällen före avfärden blev sällskapet avrånna att segla då det skulle bli storm, enligt öns kloka och erfarna vädergubbar. Men stadsborna från Reval var otåliga att få återvända. Stormen blev våldsam och förstörde båtens segel och de drev fritt på havet tills de kom till den livländska kusten, ett farligt vatten med sandrevlar. Båten fastnade på ett rev. Vid första grundstöten krängde båten och Petzäll kastades överbord i vattnet. Båten lossnade strax från revet och i bakvattnet sögs Petzäll tillbaka mot båten och besättningen kunde dra upp den genomblöte och skräckslagne prosten. När de väl nådde land satte han sig på ett tåg tillbaka till Reval. Installationen 1925 kom han aldrig att glömma. Han kom heller aldrig att säga ett enda ord om denna skräckupplevelse.

Johnny Hagberg

Minnen av Erik Petzäll

Mina föräldrar Gerda f. Carlson och Konrad Sjögren vigdes i Skara domkyrka den 25 juli 1925 och så vitt jag vet var Erik och Ester Petzäll (f. Tidstrand) med på bröllopet. Deras yngste son, Bengt Petzäll (1932-2008) var min klasskamrat i Vänersborg, där vi blev studenter den 12 maj 1952 respektive 13 maj. Vi fick vänta länge till 13 maj, då Bengt inte hade köpt studentmössa! Och på kvällen ringde Erik till vår rektor Bo V:son Lundqvist: ”Vi undrar om Bengt verkligen tagit studenten?”

Erik Petzäll sökte domprosttjänsten i Skara (efter Yngve Rudberg 1951) men utan framgång.

Bengt O.T. Sjögren

Altartavlan i Sunnersberg

Willeboirts Bosschaert, Thomas. Altartavla, Sunnersbergs kyrka. Oljemålning på duk. Troligen 1640-tal. Fotografi Rakel Oscarsson.

Genom åren, har emellanåt frågan uppträtt, är altartavlan i Sunnersbergs kyrka en målning, av den flamländske konstnären och engelske hovmålaren, Anthonis van Dyck (1599-1641), eller inte? Följande skrivning syftar till, att på ett förhoppningsvis avgörande sätt, klagöra altartavlans ursprung.

I samband med att det stora arbetet kring *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium*, under 1910-talet började utges, med stöd av Kongl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien, gjordes en framställan av konsthistorikerna och författarna Sigurd Curman och Johnny Roosval till Pastorsämbetet och Sunnersbergs församling, om tillåtelse att få fotografera altartavlan.

Altartavlan donerades 1779, till kyrkan av greve Clas Julius Ekeblad och hans hustru Britta Horn, efter att ha varit i familjens ägo, sedan mitten av 1600-talet, då en släkting till Clas Julius arbetat vid den svenska beskickningen i London.

I samband med donationen, angav givarna några villkor: "... att tavlan ej får lämna kyrkan genom afkopierande, utlånande eller på annat sätt skadas och rubbas."

Efter diskussioner inom församlingen bestämdes det att Curman och Roosval skulle få fotografera altartavlan. Argumentet var, helt riktigt, att fotografering ej var att betrakta som avkopiering, och då altartavlan hade skänkts, fanns ännu ej någon kamera uppfunnen.

Då jag besökt kyrkan i Sunnersberg och betraktat målningen har jag känt mig osäker. Är målningen en äkta van Dyck eller en kopia? Vid den tiden var konstnärer och konsthantverkare organiserade i skrän eller gillen. Det var ej heller betraktat som märkligt, att i ateljén kopiera en målning, där gesäller och läringar bidrog till produktionen. I de väletablerade ateljéerna fanns det medarbetare, vilka var duktiga på att exempelvis måla olika material och stoffer, rumsinteriörer och andra delar av en komposition.

Då van Dyck hade sina rötter i Flandern, bestämde jag mig för att skriva till ett av Europas främsta konstmuseer, Rijksmuseumet i Amsterdam. De om några borde kunna ge svar kring altartavlan och dess ursprung. I väntan på respons studerade jag bokverket *Van Dyck, A Complete Catalogue of the Paintings*, och där fanns altartavlan ej med. I boken fanns dock målningar, vilka i sin färgskala och komposition, påminde om målningen i Sunnersbergs kyrka.

Jag erhöll snabbt svar från Rijksmuseumet, och i det material de skickade till mig angav de konstnären till altartavlan, hans namn är Thomas Willeboirts Bosschaert (1613-1654). Han var uppvuxen i Antwerpen och 1626 var han elev hos konstnären Gerard Seghers (1591-1651). Kort därefter var han troligen verksam en tid hos Anthonis van Dyck. Willeboirts Bosschaert betraktas inom konsthistorien som en trogen och duktig epigon till van Dycks stil. 1636/37 blev Willeboirt Bosschaert antagen som mästare, i Antwerpens Lukasgille (Lukas är skyddshelgon för läkare och konstnärer. Lukas sägs ha målat den första ikonen av Jungfru Maria). Willeboirts Bosschaert har utfört ett flertal altartavlor och ytterligare verk till kloster och kyrkor. Under åren 1636-1638 ingick han i konstnären Peter Paul Rubens (1577-1640) verkstad för att där utföra målningar till den spanske kungens jaktlott *Forre de la Parada*. För ståthållaren i Haag, prins Fredrik Hendrik av Oranien och hans hustru Amalia von Solms, utförde han under många år ett flertal verk.

Willeboirts Bosschaert, Thomas. Altartavla med ramverk, Sunnersbergs kyrka. Oljemålning på duk. Målning troligen 1640-tal, ramverk slutet av 1770-talet början av 1780-talet. Fotografi Rakel Oscarsson.

I målningens centrum återfinns den döde Jesus, som bärs upp av två figurer, vilka omger honom. Jesus har en vit svepning, som delvis fallit bakom hans kropp, och blottar den, förutom kring höftpartiet. Jesu huvud har fallit bakåt.

Figuren till höger har en röd klädnad, och med sin högra hand greppar han om Jesus svepning. Till höger om det röda skynket framträder ur skuggorna svagt en putti.

Till vänster på målningen håller ängeln Jesus under hans högra arm. Ängeln har ett blått skynke som lättar för vinden och höjer sig över huvudet. Ängeln med det blå skynket blickar uppåt, medan figuren till höger blickar ned mot marken.

Upp till, mellan de två som bär upp Jesu kropp, skymtar två små änglahuvuden. I nedre vänstra hörnet sitter ett genie med vingar, vilken håller törnekronan i sin vänstra hand. Framför Jesu fötter står en skål i metall med blod i, eller kan det vara en soldats hjälm som blodet samlats i? Till höger om skålen ligger en lapp med bokstäverna INRI och till höger därom spikar.

Willeboirts Bosschaert, Thomas. *Amor triumferande bland symboler för konst, vetenskap och krig*. Oljemålning på duk. c. 1644/45. Mått 169.2 x 241.8 cm. Nationalmuseum, Stockholm. Fotografi Amund Öhrnell.

I materialet från Rijksmuseum, framgår det att motivet existerar i tre exemplar, dels i Sunnersbergs kyrka, i kyrkan Sint-Jan i Hertogenbosch, i Nederländerna, och ett exemplar finns i huvudstaden Yerevan i Armenien och dess National Gallery. Vilken av målningarna som är original förtäljer ej historien.

Willeboirts Bosschaert är representerad på Nationalmuseum i Stockholm med två målningar. Dels med ett litet huvud som utgör en förstudie till den stora målningen *Amor triumferande bland symboler för konst, vetenskap och krig*. Den större målningen fanns tidigare i drottning Lovisa Ulrikas (1720-1782) konstsamling. Lovisa Ulrika var gift med kung Adolf Fredrik och syster till Fredrik den store av Preussen.

Ramverket kring målningen i Sunnersberg, utgör ett fint exempel på gustaviansk nyklassicism. Nedtill på ramverket sitter en inskriftstavla med givarparets namn – Claes J Ekeblad och Britta Horn, samt namnen på paret Piper, som lät renovera altartavlan under 1800-talet. På var sida om inskriftstavlan sitter förgyllda konsoler. Målningen omges på var sida av pilastrar, vilka krönes av förgyllda kapital, vilka har formen av en stam med ekblad.

På ramverket kring målningens överkant sitter, likt ett alliansvapen, de förgyllda vapnen för ätterna Ekeblad och Horn mot en drapering. Upp till på draperingen sitter i mitten en krona. Därövan två vackert formade förgyllda girlander av blad, vilka ovanför kronan binds samman av band som bildar en rosett.

Ovanför den rektangulära altaruppsättningens form sitter en bågform som ramar in en förgylld molnformation, där en sol stiger upp, mot en mörk preussiskt blå yta. Högst upp på bågformen sitter en förgylld pelikan, vilken med sitt näbb hackar mot sitt bröst.

I kristen tradition är pelikanen en symbol för självupppoffring, kärlek och Kristi offer. Pelikanen förekommer därför ofta i kristen konst och litteratur, särskilt i samband med nattvarden och Kristi passion:

Nattvarden, där pelikanen kan representera Kristi blod som ges för mänsklighetens frälsning.

Kristi uppoffring, där bilden av pelikanen kan återfinnas i medeltida kyrkokonst och på altartavlor.

Förutom att delar av ramverket är förgyllt, är andra delar, påtagligt vackert marmorerade i varma gråtoner, med inslag av terra de siena. Marmorerade partier är delvis inramade av distinkt målade grå fält.

Jag vill tacka Rakel Oscarsson, Sunnersbergs församling, som tagit fotografierna på altaruppsatsen.

Erling Öhrnell

Maria Eufrosyne firad i Varnhem

Lördagen den 15/2 firades Maria Eufrosynes 400 års dag i Varnhems klosterkyrka. Tre föredrag och en bokpresentation varvades med blockflöjt- och orgelmusik. 160 personer deltog i firandet som anordnades av Skara pastorat, Skara stiftshistoriska sällskap, Läckö Vänner och Kvinnor i Svenska kyrkan.

Välkommen som medlem

Det här får du som medlem:
Medlemsblad 4 gånger per år
Inbjudningar till boksläpp
Inbjudan till årsmöte och föredrag
Information och recensioner av böckerna i webbshop

NYA MEDLEMMAR

Bo Beckman	Göteborg
Anneli Fransson	Vänersborg
Johan Groth	Stockholm
Margareta Hjertén	Vänersborg
Lovisa Nyman	Skara

MEMLEMSINFORMATION

Årsavgiften är 150 kr.
Bankgiro: 5812-8166
Swishnummer: 123 303 59 46
BIC=SWEDSESS
IBAN: SE45 8000 0828 9102 4883 5274
Anmäl ändrad adress eller titel till registeransvarig Ulla Falk, Hattmakaregatan 10, 532 33 Skara, munkgarden@telia.com

Insamling till orgeln i Varnhem 2022-2025

SWISH

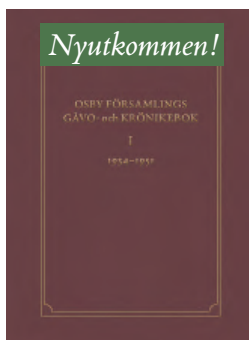
Skara pastorat: 123 375 55 43
(märk: "Orgel Varnhem").

BANKGIRO

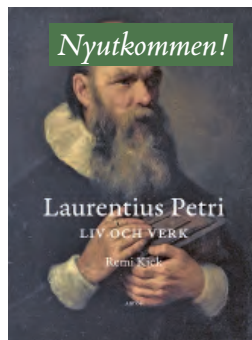
Skara pastorat: 460-5465
(märk "Orgel Varnhem")

Hitta din nästa bok i webbutiken

skarastiftshistoriska.nu

Osby församlings gåvo- och krönikebok I, 1934-1951
Gunnar Rosendal.
Beställes genom artos.se. **392,-**

Laurentius Petri liv och verk
Remi Kick. 2024
Beställes genom artos.se. **200,-**

Läcköemblemen
En insikt i Magnus Gabriel och Maria Euphrosyne De la Gardies bildvärld.
Svensk upplaga. Simon McKeown. 2024. **250,-**

Konstpaketet

Ord.pris 1 010,-

- **Vapenhistorisk inventering av kyrkor i Skara stift** Staffan Kinman (2005). Ord.pris 60,-
- **Huvudbaner och anvapen inom Skara stift** med supplement. Inga von Corswant-Naumburg (2006 och 2010). Ord.pris 240,-
- **Forna kyrkor i Skara pastorat** Roland Rahn (2013). Utgiven 2022. Ord.pris 240,-
- **"Ha mig som en signetring vid ditt hjärta..."** Fingerringar ur Röhsska museets samling. Ritwa Herjulfsson (2019). Ord.pris 120,-
- **Privat konstmarknad 1650-1750.** Konstsamlingar hos Göteborgsbor och Göteborgskonstnärer. Björn Fredlund och Christina Dalhede (2022). Ord.pris 350,-

Priserna gäller fram till 31 maj 2025 eller så länge lagret räcker. Större upplagor av Stiftshistoriska sällskapets böcker kan också beställas direkt genom ordf Johnny Hagberg, se nedan.

SKARA STIFTSHISTORISKA SÄLLSKAP

STYRELSE

Ordf. Johnny Hagberg, Skara
Telefon: 070-550 00 98. E-post: jonnyhagberg52@gmail.com

Vice ordf. Lena Maria Olsson Floberg, Vänga
Sekr. Robin Gullbrandsson, Trevattna
Kassaförvaltare Gunnar Wilsson, Skara
Markus Hagberg, Skara
Fredrik Häggglund, Borås
Judith Fagrell, Skara
Helena Långström Schön, Skara
Karin Nelsson, Lovene